

Simas KARALIŪNAS

LIETUVOS VARDΟ KILMĖ

1. Ligšioliniai tyrimai ir jų vertinimas

Lietuvos vardo kilme mokslininkai domisi senokai. Domintis vardo kilme kyla klausimas: ką šis vardas pradžioje yra reiškės, kokia jo pradinė reikšmė? Turime keletą hipotezių, bet didesnė jų dalis yra, anot J.Gerilio, "pliki spėliojimai" (bloße Vermutungen)¹. Dar F.Kuršaitis pažymėjo, kad mūsų krašto vardui bent jau dabar lietuvių kalboje nėra jokios atpažystamos etimologijos (keine erkennbare Etymologie vorfindet)². Ir iš tikrųjų nei dabartinė kalba su jos tarmėmis, nei senieji raštai mums neduoda nieko, ką galėtume laikyti vardo *Lietuvà* etimonu — ta tikrąja reikšme, kuri kyla jį vedant iš kito žodžio ar šaknies. F.Kuršaitis net manė, kad vardą mums kaimynai davę! Bet ir kaimynų kalbose jis nieko nerado, kas galėtų padėti paaiškinti mūsų krašto vardą. Todėl, spėjo F. Kuršaitis, gal veikiau *Lietuvà* išvesta iš dalyvio *l̄etas*. Bet su tuo taip pat negalima esą susieti būdingos reikšmės, jei nebent *Lietuvà* būtų žymėjusi l y g u m ą (eine Ebene)³.

Vengrų lingvistas L.v.Patrubány pritarė Lietuvos vardo kildinimui iš šaknies *lei- "lietus, tekėti, plūsti" (*l̄eti*, *l̄etas*, *lytùs*), bet abejojo, ar *Lietuvà* žymėjo lygumą⁴. Jo nuomone, vardas *Lietuvà* turėtų pačią priesagą -tu- kaip ir *lytùs*. Todėl *Lietuvà* apskritai attitinkantis ide. *l̄é(i)tu-ȳ-ā arba teisingiau *l̄éitu-ȳ-ā "užliejama, aptvindoma sritis (Stromgebiet)", kur priebalsis ȳ esąs balsio u konsonantinis pasikartojimas. Lat. *leitis* esąs pasidarytas iš tos pačios šaknies *lei- "lietus, tekėti, plūsti" ir reiškės užliejamos srities gyventoją (Stromgebietanwohner).

Mūsų krašto vardą "Etimologinio lenky kalbos žodyno" autorius A.Brückneris taip pat laikė tos pačios šaknies kaip veiksmažodis *l̄eti*, atsargiai dar paklausdamas, gal nuo l i e t y⁵.

Su daiktavardžiu *lietùs* *Lietuvà* sieta ir vėlesnių tyrinėtojų⁶.

¹ Gerullis G. Baltische Völker.—E b e r t M. *Reallexikon der Vorgeschichte* 1, Berlin, 1924, 339.

² Kurschat F. *Grammatik der Littauischen Sprache*, Halle, 1876, 4.

³ Kurschat F. Op. cit., 5.

⁴ Patrubány L.v. Lituanica. 2. *Lietuvà* "Littauen". — Indogermanische Forschungen 32, 1913, 327 (toliau — IF).

⁵ Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 1927, 301.

⁶ Staszewski J. *Mały słownik. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*,

Méginta Lietuvos vardą aiškinti gretinant su panašiais kitų kraštų vardais. Antai W.Stokes bene pirmasis vardą *Lietuvà* sulygino su keltišku vardu *Letavia*, pridėdamas ir lot. *litus* "jūros krantas, pakrantė, pajūris" ir šitaip nustatydamas senovés galų lyties *Litavia* pirmingę reikšmę "pajūrio kraštas (Uferland, Küste)"⁷. W.Stokes ir A.Bezzenbergeris šiuos lietuvių ir keltų vardus laikė iš seno giminiškais, bet A.Šachmatovas pagal savo hipotezę, kad Rytų Baltijoje kadaise gyvenę keltai, padarė išvadą, jog Lietuvos ir Latvijos vardai kilę iš keltų *Letavia*: "Manau, kad keltai Baltijos jūros rytų pakrantę vadino *Litavia*, iš kur tarmiškai *Letavia*, *Letau*. Kai baltai – lietuvių pietuose, latviai šiaurėje – užémė šią pakrantę, pavadinio ją užimtos žemės vardu"⁸. Skoliniu A.Šachmatovas aiškino ir įvairias Lietuvos bei Latvijos vardų formas XIII a. istoriniuose šaltiniuose: *lat-*, *let-* (*Lētugola*, *Letti*), *liet-*, *lit-* (*Letthovia*, *Lithovia*, *Littevini*).

A. Šachmatovo hipotezę ir jos argumentaciją kritiškai išnagrinėjė K.Būga⁹, M.Vasmeris¹⁰ ir J.Endzelynas¹¹ nustatė, kad nėra duomenų, rodančių, jog Rytų Baltijoje būtybė gyvenę keltai. Dėl *Lietuvos* kilmės M.Vasmeris taip rašė: "... liet. *Lietuvà*, s. rus. *Litava* negalima dėl fonetinių priežasčių laikyti skoliniu iš keltų *Litavia*" pajūrio kraštas". Tad nieko kito mums nelieka kaip šiuos abu žodžius manyti esant iš seno giminiškus (urverwandt)¹². Kaip pažymėjo M.Vasmeris, iš skirtinės šių vardų fonetinės struktūros gana aiškiai matyti, kad *Lietuvà* negali būti keltų palikimas. Skolinio atveju lauktume daug tikslensnio garsų atitikimo. Pirmiausia neatitinka priesagos: lietuvių žodyje priesaga *-uva*, keltų – *-av-*. Turėdami galvoje gretiminę lyti *Lietuvà*, kurios M.Vasmeris nemini, tarkime, kad priesagų skirtumas nėra esminis. Bet tada vis dėlto lieka nesuderinamas šaknies vokalizmas.

Lietuvà šaknis seniau atrodė *Leit-. Viena iš galų *Litavia* aiškinimo galimių yra ta, kad šis vardas priklauso šakniai *lei-/ *li- "tekėti", kurios yra ir liet. *lieti*¹³, ir kad galų *Litavia* turi šios šaknies variantą su nykstamuoju balšiu kaitos laipsniu, būtent *li-t-. Jeigu *Lietuvà*, *Lietavà* būtybė keltų palikimas, dabar turėtume *Litava.

Warszawa, 1968, 250.

⁷ Stokes W. *Urkeltischer Sprachschatz*. Übersetzt, überarbeitet und herausgegeben von A. Bezzemberger, Göttingen, 1894, 248–249 (= Fick A. *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* 4 Aufl., 2. Teil, *Wortschatz der Keltischen Spracheinheit* von W. Stokes und A. Bezzemberger, Göttingen, 1894).

⁸ Schachmatow A. Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen. — *Archiv für Slavische Philologie* 33, 1912, 82.

⁹ Buga K. Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? — *Rocznik slawistyczny* 6, Kraków, 1913, 1–38 (= Buga K. *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius, 1958, 496–530 (toliau — Buga K. RR)).

¹⁰ Vassmer M. Kritisches und Antikritisches zur neueren slavischen Etymologie. — *Rocznik slawistyczny* 6, 1913, 172–213. Plg. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка 2, Москва, 1986, 2, 502 (toliau — ЭСРЯ).

¹¹ Endzelins J. *Darbu izlase* 2, Riga, 1974, 371–374.

¹² Vassmer M. Op. cit., 204–205.

¹³ Stokes W. Op. cit., 248.

Kaip sakyta, M.Vasmeris laikė galimu dalyku, kad vardai *Lietuvà* ir galų *Litavia* yra iš seno giminiški¹⁴. Šie vardai susieti su viena šaknimi (**lei-* "tekėti"), — tiesa, dėl *Litavia* kiek abejojant — taip pat "Lotynų kalbos etimologijos žodyne", pradedant jo pirmuoju leidimu 1906 m.¹⁵. Šių vardų lyginimo neatsisakyta né dabar. Štai W.Merlingenės, remdamasis šiuolaikiniais metodologiniais komparatyvistikos principais ir žiūrėdamas vidinės — pirmiausia semantinės — lyginamųjų reiškiniių pusės, tarp atstatytos ide. šaknies **leit-* "žemuma, pakrantė" žodžių mini, be lot. *lītus* "pakrantė, pajūris", ir galų *Letavia* bei *Lietuvà*, lat. *Lietava*¹⁶. Tad lietuviškasis ir keltiškasis vardas ir toliau laikomi bendrašakniais. Todėl būtina šią hipotezę nuodugniau panagrinėti.

Lotynizuotu vardu *Letavia* (senovės galų *Litavia*), rändamu viduramžių paminkle "Vita sancti Mevenni", Brity saly keltai vadino priešais esančią žemyno pakrantę. Kitas jos pavadinimas buvo *Aremorica* (iš keltiško priešdėlio *are-*, air. *air-*, galų *ar-* "pries" ir kelyt *more*, tolygaus liet. dial. *mārē*). Cezario raštuose ir romėnų monetose randamas asmens vardas *Litavicos*, *Litavicus*, *Litaviccus*, su priesaga *-ic-* pasidarytas iš *Litavia* ir reiškiantis "atvykėlis iš Aremorikos". Pavadinimą *Letha* pažista taip pat airių viduramžių rašto paminklai, kur juo vadinama ne tik Šiaurės Prancūzija, bet per apsirikimą ir Latiumas. Glosa *Latio* paaiškintas taip pat senovės valy (kimry) *Lituau*, atitinkantis dabartinės valy kalbos *Llydaw* "Bretanė"¹⁷.

Darydami prielaidą, kad šie kelytų vardai turi šaknį **Li-t-* su nykstamuoju balsiu kaitos laipsniu, W. Stokes, A. Bezzengeris ir A. Walde gretina juos su lot. *lītus* "jūros, vandenyno krantas, pakrantė; pajūris" bei skiria ide. šaknai **lei-* "tekėti, lietus". Tačiau į tokį aiškinimą keltologai žiūri skeptiškai. Antai G. Dottin rašo: "Vardo *Riga* aiškinimas keltiškuoju *Rigo-*, Lietuvos vardo lyginimas su *Letavia*, — keltišku Aremorikos vardu — labai abejotini (sont très douteuses)"¹⁸. Tokia nuomonė visai pamatuota. Toks būty vienas nurodytų kelytų vietovardžių atsiradimo aiškinimas. Vis dėlto kelytų kalbų garsų atliepimai numato ir kitą nagrinėjamą vardu kilmės galimybę, atrodo, kur kas patikimesnė. Ide. skiememiniai sonantai *l* ir *r* kelytų kalbo-

¹⁴ Bet "Rusų kalbos etimologijos žodyne" *Lietuvà* ir airių *Letha* "Aremorica, Latium" ryšį M. Vasmeris jau laiko abejotinu, žr. **Ф а с м е п М. ЭСРЯ 2, 502.**

¹⁵ W a l d e A. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch 3.* neubearbeitete Auflage von J. B. H o f m a n n 1, Heidelberg, 1938, 815.

¹⁶ M e r l i n g e n W. Über eine Bedeutungsverzweigung im indogermanischen Lexikon. — IF 83, 1978, 61—62.

¹⁷ S t o k e s W. *Urkeltischer Sprachschatz*, 248—249; D o t t i n G. *La langue gauloise. Grammaire, textes et glossaire*, Paris, 1920, 64, 109, 266—267.

¹⁸ D o t t i n G. Op. cit., 128. — Rygos vardą, lat. *Rīga*, kildinti nei iš kelytų *Rigo-*, nei iš s. skand. *rīga* "nelygumas, įlinkimas", kaip pastaruoju metu nori įrodyti K.Karulis (žr. K a r u l i s K. Daugavas un Pieaugavas vietvardi. — *Daugavas raksti. No Aizkraukles līzd Rīgai*, Rīga, 1991, 148—156), neleidžia liet. žem. *Ringā*, senoji baltiškoji Rygos pavadinimo forma. Néra duomenų, rodančių, kad žem. *Ringā* būty tarimos pirminės lyties **Rīgā* perdirbinys. Žr. B u g a K. Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen?, 18 (= B ū g a K. RR 1, 511). Plg. B ū g a K. RR 3, 515.

se prieš sprogstamuosius yra virtę *li* ir *ri*, o ide. p žodžio pradžioje išnykės be pėdsakų. Todėl tiems keltų vietovardžiams jau seniai buvo atstatyta ide. šaknis **plt*-, ir jie sulyginti su s. ind. *pr̄thivī* fem. "žemė". Taip daryti lémē s. ind. *pr̄thivī* ir galų giminės vardo (Gentilname), pradžioje dievo Marso epitetu, *Litavis* formaliai tapatybę¹⁹. Atstatoma abiejų žodžių prolytė **pltH-
ꝑ-i(H)*-, ide. būdvardžio **pltH-ú-* (s. ind. *pr̄thú*- "platus, erdvus, didelis", gr. πλατύς "platus, plokštias, lėkštas") vedinys²⁰. Pirmine lot.-gal. *Letavia*, vid. air. *Letha* ir s. valy *Litau*, valy *Llydaw* reikšme laikoma "plati, plokščia žemė, sausuma, žemynas (breites Land, Festland)"²¹.

Dėl nurodytų dalykų vėlesniuose indoeuropeistikos ir baltistikos veikalose lot.-gal. *Letavia* daugiau nebenurodoma²², tenkinamasi *Lietuvā* gretinimu su lot. *lītus*, gen. sing. *lītoris* "jūros, vandenyno krantas, pakrantė, pajūris" (< *leitos-) bei jų skyrimu ide. šaknai **lei-|le-i* "lieti, pilti; lietis, tekėti", kur priklauso taip pat mūsų kalbos žodžiai *līeti* (*lieja*, *lēja*), *līti* (*līja*), *līetus*, *līty*²³. Pirminė Lietuvos vardo prasmė aiškinama kaip "užliejama sritis, teritorija (Stromgebiet)"²⁴.

Artimas, kaip manoma, vietovardžiu *Lietuvā* atitinkmuo arba darybinis paraleлизmas pastaraisiais metais nurodytas ir iš slavų kalbų. Tai rus. dial. **литвá** "didelis lietus, dargana, dranga" ir serb.-kr. *lītva* "išsiliejimas; didelis dienas trunkantis lietus" < slav. **litva*, laikomas senu priesagos *-tva* dariniu iš veiksmažodžio **liti* "lieti"²⁵.

Ta proga būtina pridurti, kad pagal šią hipotezę lotynų kalbos *lītus* nėra Lietuvos vardo etimonas, bet tik bendrašaknis žodis — jo priesaga yra *-os-*.

¹⁹ Thurneysen R. Ind. *pr̄thivī*. — IF 4, 1894, 84—85; Petersen H. Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen 1, Göttingen, 1909, 60; Döttin G. La langue gauloise, 266; Waldé A., Hofmann J. B. Lateinisches etymologisches Wörterbuch 2, Heidelberg, 1954, 316; Льюис Г. и Педдер X. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков, Москва, 1954, 37.

²⁰ Mayrhofer M. Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen 2, Heidelberg, 1963, 334.

²¹ Thurneysen R. Op. cit., 85.

²² Prie tokio Lietuvos vardo atsiradimo aiškinimo grįztama Italijoje išleistoję "Europos istorijoje", nors ir nurodoma, kad tai nesantį visuotinai pripažinta etimologija: Lietuvos vardas čia lyginamas su valy *Llydaw* bei graikų miesto vardu *Platea*, laikoma, kad dėl būdingo keltiškojo fonetizmo (**p* iškritimo) šis vardas priklausant Lietuvos gyvenusius keltus (rimanderebbe a un insediamento celtico in Lithuania), — Baden F. Il problema indoeuropeo: lingue locali e non locali in Europa tra il 600 a.C. e il 500 d.C. — *Storia d'Europa*, II. Preistoria e antichità, Torino, 1994, 1014.

²³ Pokorný J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern und München, 1959, 664—665 ("galbūt čia ir *Lietuva*"); Graenke E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg-Göttingen, 1962, 368—369 ("Etimologiskai Lietuvā greičiausiai sietina su lot. *lītus...*"); Фасмер М. ЭСРЯ 2, 502.

²⁴ Graenke E. Op. cit., 369.

²⁵ Трубачев О. Н. *Этимологический словарь славянских языков* 15, Москва, 1988, 159 (toliau — ЭССЯ).

o Lietuvos vardo – *-uva*²⁶.

Būta dar vienos *Litovios*. Atyllos laikais, IV a. po Kr., ir vėliau taip vadintas kraštas ties upe *Leita*, per Austriją ir Vengriją tekančia į Dunojų²⁷.

J. Kabelkos žodžiai, "Pastaruoju metu patikimiausia laikoma hipotezė, kad Lietuvos vardas yra hidroniminės kilmės"²⁸. Bene pirmasis tokia mintis spaudoje pasakė S. Tarvydas. Savo knygutėje "Lietuvos vietovardžiai" jis rašė: "Lietuva galėjusi kilti iš upėvardžio *Leite*. Iš *Leites* upės pavadinimo Lietuvos vardas galėjęs kilti taip: *Leit(e)* + *uva* > *Leituva* > *Lietuva*"²⁹. Lietuvos vardo kilmės aiškinimas čia pateiktas taip – vartojant netiesioginę nuosaką, – tarsi būty atpasakota kitų nuomonė. Tokį Lietuvos vardo kilmės aiškinimą pradėjo skelbti Kauno Vytauto Didžiojo universiteto lituanistai kalbininkai, o S. Tarvydas – tų paskaitų klausytojas – jis savo knygutėje ir išdėstė. A. Salio ir P. Joniko nuomonės dėl to vienodos.

P. Jonikas *Lietuvā* laiko su priesaga *-uva* susidaryta iš šaknies *liet-* < *leit-*; dėl dvibalsio *ei* lygina su lat. *leītis* "lietuvis". Galimas dalykas, toliau teigia P. Jonikas, kad kaip latvio bei Latvijos ir jotvingio vardai, taip ir *leit-* iš pradžių buvo susijęs su upėvardžiu, plg. *Leitā* "Graumenos intakas", *Leīte* "Rusnės intakas" (kitų teigimu, *Léita*, kuri savo priegaide atitiktų *Lietuvg*, kur šaknies *Lié-* < **léit-*). Gal ši šaknis etimologiskai neskirtina nuo *lieti* šaknies, atsargiai klausia P. Jonikas³⁰. A. Salys laiko *Lietuvā* pirminės **Léita* > **Líeta* priesaginiu vediniu, greičiausiai reiškiančiu Lietos paupio sritij. Iš **Léita* (> **Líeta*) pasidarytas lat. *leītis* "lietuvis", senas priklausomybės būdvardis. **Léita* > **Líeta* A. Salys irgi lygina su upėvardžiu *Léita* arba *Leīte* (su intaku *Leitālē*), *Leitā* arba *Leitys*, *Leítupalis*³¹. Priesaga *-uva*, sudarant vietovardžius, vartojama vietai reikšti³².

S. Tarvydas drauge iškėlė klausimą, kurioje srityje galėjo kilti Lietuvos vardas, ir atkreipė dėmesį į svarbią aplinkybę. Kaip žinoma, lenkų istorikas H. Lowmiański yra nustatęs, kad dar XIII a. Lietuva buvo vadina viena iš "žemų" (terra, Land), buvusi tarp Neries, Nemuno ir Merkio³³. S. Tarvydas rašė: "Šioje teritorijoje, rodos, nėra Leitės upelės, bet senovėje taip vadina

²⁶ Todėl vietovardžio *Lietuvā* negalima aiškinti kaip "pajūrio kraštas" ir pačią hipotezę neigti tuo, kad, girdi, Lietuva nėra ir niekad nebuvę jūros kraštas, – B r ü c k n e r A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, 301; O t r ē b s k i J. *Gramatyka języka litewskiego* 1, Warszawa, 1958, 3; Z i n k e v i č i u s Z. *Lietuvių kalbos istorija* 2, Vilnius, 1987, 12.

²⁷ O c h m a ñ s k i J. *Historia Litwy*, wydanie drugie, Wrocław, Warszawa..., 1982, 13.

²⁸ K a b e l k a J. *Balty filologijos ivadas*, Vilnius, 1982, 110.

²⁹ T a r v y d a s St. *Lietuvos vietovardžiai*, Vilnius, 1958, 21.

³⁰ J o n i k a s P. Lietuvių kalbos istorija. – *Lietuvių enciklopedija* 15, *Lietuva*, Boston, 1968, 543.

³¹ S a l y s A. Lietuvos vardo kilmė. – S a l y s A. *Raštai* 2, *Tikriniai vardai*, Roma, 1983, 695–696.

³² T a r v y d a s St. Op. cit., 21.

³³ L o w m i a ñ s k i H. *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego* 2, Wilno, 1932, 110–111, 118–121.

upelė ten galėjusi būti, o jos vardą žmonės galėjė pamiršti”³⁴.

Tuo pačiu metu kaip S. Tarvydo knygutė pasirodė ir lenkų lituanisto J. Otrębskio straipsniai, skirti Lietuvos vardo kilmės problemai. J. Otrębskio mūsų krašto pavadinimo kilmės aiškinimas, apskritai paėmus, artimas lietuvių kalbininkų aiškinimui, bet kai kuriais atžvilgiais ir skiriasi. Pirmiausia J. Otrębskis — kaip ir A. Salys — mano, kad šalia *Lietuvà* būta taip pat trumpesnio varianto **Lietā* su kamiengaliu -ā.

Bet *Lietuvà* — kaip ir Latvijos pavadinimas *Latuva* < **Latūs* — J. Otrębskiui yra senovinė ū kamieno forma **Lietū-s*, kuria iš pradžių vadintę sritį prie upės **Leitā*, taip pat joje gyvenusius žmones. Ilgainiui formalus upės vardas ir iš jo kilęs vietovardis, toliau dėsto J. Otrębskis, jau nebebuvo tinkamai suprantamas — ypač kitataučią, todėl lietuvio pavadinimą jau buvo galima darytis ir iš upės vardo **Leitā*, **Lietā* (iš kur lat. *leītis*), ne vien iš teritorijos vardo **Lietūs*.

Kas gi yra tas upės vardas **Leitā*, **Lietā*? Néra negalima, sako J. Otrębskis, kad tai senasis Nemuno pavadinimas. Nemunas ir šiandien nesas vienintelis šios upės vardas — jos žemupio atšaka vadina *Rùsné*. Todėl J. Otrębskis mano, kad prie Nemuno esančio labai seno miesto vardas *Alytūs* kaip tik yra susijęs su šios upės senuoju vardu **Alyta*, išlikusių slaviškame jo varde *Olita*, bet vartojamame miestui vadinti. Su spėjamu Nemuno vardu **Leitā* etimologiskai giminiškais J. Otrębskis laiko upėvardžius *Léita* (=*Leitā*) Klaipėdos vls. bei *Lytis* Tauragės vls. Vardo **Leitā* kildinimas sunkumų nesudaręs: su priesaga -tā jis išvestas iš veiksmažodžio *lēti* šaknies.

Senasis, J. Otrębskio manymu, Nemuno vardas **Alyta* = rus. *Oluma* galbūt esas rusiška liet. **Alyta* transpozicija. Formos *O-luma* pradžios *O-* galėjęs atsirasti dėl neteisingo junginių, pvz., **ko-Litē*, **vo-Litē*, **do-Lity* suskaidymo. Taip atsiradusi forma *O.luma* paplitusi tarp lietuvių, kurie iš jos pasidarę miesto vardą *Alytūs*³⁵.

J. Otrębskio požiūris į Lietuvos vardo kilmę yra kitęs, bet ne todėl, jog jis būty pastebėjęs, kad šioje hipotezėje esama visiškai nepagrįstų, netgi fantastinių teiginių. Vėliau parašytame straipsnyje *Lietuvà* J. Otrębskis kildino iš **Leitā* su priesaga -(t)uvā. Pradinė šio rekonstruoto žodžio reikšmė buvusi ”tekėjimas, srovenimas; upė (Fliessen, Fluss)” (: *lēti*). Žodžiu **leitā* žymėjė ne tik upes, bet vietomis ir prie jų esančias gyvenvietes. Taip aiškintinas lat. *leītis* ”lietuvis” atsiradimas — su -iō- iš **Leitā*. Tos upės, kurias vadino šiuo žodžiu, esančios *Léita*, Rusnės intakas, lituanizuota vokiška forma *Leite*, *Léiciškių ežeras* Marijampolės raj., Gudeliai (*ei* vietoj laukiamo *ie* rodantis, jog tai jotvingių kilmės pavadinimas) ir *Lietáuka*, Neries intakas ties Upninkais. Dėl kirčio vienos ir priesagos -ka vardo *Lietáuka* daryba daugiau slaviška kaip baltiška (lietuviška). Bet *Lietáuka* savy slepiantti **Lietava*, kuris esas *Lietuvà* ”Litauen” variantas, besiskiria tik priesaga -(t)avā. Gretimi-

³⁴ T a r v y d a s St. Op. cit., 22.

³⁵ O t r ę b s k i J. Gramatyka języka litewskiego 1, 3—5; t o p a t i e s, *Lietuvà* — Beiträge zur Namensforschung 9, 1958, 116—118.

nés Lietuvos vardo lyties **Lietava* buvimas esas tikras, — tai rodantis lat. *Lietav-nieki*³⁶.

Radęs kad ir spėjamą gretiminę Lietuvos vardo formą, — straipsnio autorui, deja, liko nežinomas tas faktas, kad *Lietavā* "Lietuva" realiai egzistuoja, — J.Otrębskis jau negalėjo *Lietuvā* kildinti iš ū kamieno formos **Lietū-s*, gen. **Lietuv-es*. Be to, "Otrębskio rekonstruotos prolytės **Lietūs* lietuvių kalboje nėra jokių pėdsaky" ³⁷. Néra taip pat jokių duomenų, kad Nemunas senovėje būtų buvęs vadinas **Leitā*. "Jo Alytaus teorija neturi jokio pagrindo" ³⁸. Kad vietovardį *Alytūs* (acc. *Alyty*) J.Otrębskis neteisingai skaido morfemomis, buvo įrodyta K.Kuzavinio ³⁹. *Alytūs* iš pradžių turėjo pavadinį *Alyta*, ir juo buvo vadina upė: *Olima* 1387, *z̄ Olimy* 1557 ⁴⁰, *Olita* ir *Olite* 1503 ⁴¹. Vėliau, kad atskirtų nuo upėvardžio, iš jo buvo pasidarytas u kamieno miestelio pavadinimas (plg., pvz., *Vilnia* : *Viñius*), o pats upėvardis pagal labai gausų darybos tipą su *-upis* buvo pakeistas į *Alīt-upis*. Vadinas, *Alyta* iš tikryju turi priesagą *-tya*, — dėl jos plg., pvz. *Aptytā* Dieveniškės, Gaujos intakas : pr. *ape* "upė"; *Mikytā* Adutiškis, Svylos intakas : šaknis, *mik-* žodžiuose lat. *miklājs* "liūnas, klampynė", *miklene* "t.p.", *mikls* "klampus, muklus", "lankstus", liet. *miklas, miklūs* "liaunas, lankstus..." < *mik-l-* (plg. lat. *mikāt* "... spaudyti, gniaužyti, minkyti"). Šaknis *Al-* yra ta pati kaip *Alýs* ež. Širvintos, *Al-ejā* Subačius, Viešintos intakas; ež. Subačius, *Al-éja* Joniškis, Virčiuvio int.; Raseiniai, Upės int. ir kt. ⁴². Tai veiksmažodžio *alēti* (*āli*) "tekėti, varvėti" šaknis. Iš to paties veiksmažodžio, tik kita jo reikšme, būtent, "bėgti, lėkti", pavartojo tą pačią priesagą, yra pasidaryta pavardė *Alytā*.

Įdomu, kad kamienas **Al-īt-* yra paliudytas latvių vardyne, plg. *Alītēni* "vienkiemis" Sauka, galbūt *Alīši* "t.p." Odziena ⁴³, jeigu iš **Alītāi*.

Iš to, kas pasakyta, matyti, kad negalima Alytaus varde ieškoti senojo Nemuno pavadinimo. Šito J. Otrębskiui kaip tik labai reikėjo: prie didžiausios Lietuvos upės vidurupio ir aukštupio gyvenusi gentis ar genčių grupė natūraliai — tai patvirtina etnonimų kilmės tipologija — galėjo pasivadinti tos upės vardu. Apie J.Otrębskio 1958 m. hipotezę kalbėdamas, — taigi apie tą, kai dar nebuvę žinomas upėvardis *Lietāuka*, — istorikas J.Ochmańskiškis dėmesį atkreipė į tokį faktą ⁴⁴: 1255 m. dokumentu (įtariamu esant Ordino klastote)

³⁶ O t r ė b s k i J. Balt. **lēitā*. — *Baltistica* 3(2), 1967, 201—203.

³⁷ S a l y s A. Op. cit., 696.

³⁸ S a l y s A. ibid.

³⁹ K u z a v i n i s K. Lietuvos vardo kilmė. — *Kalbotyra* 10, 1964, 6.

⁴⁰ B ū g a K. RR 3, 401.

⁴¹ S a v u k y n a s B. Ežery vardai. — *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 1960, 294(toliau — LKK).

⁴² S a v u k y n a s B. ibid.; K u z a v i n i s K. Op. cit., 6—7; t o p a t i e s, *Etimologica. II. Etimologinės pastabos dėl baltų el-/al-* "tekėti". — *Baltistica* 1(2), 1966, 180—181.

⁴³ E n d z e l ī n s J. *Latvijas PSR vietvārdi* 1(1), Rīgā, 1956, 20.

⁴⁴ O c h m a ñ s k i J. Noms des terres lituanienes au XIIIe siècle — Lituanie,

Mindaugas padovanojo Kalavijuočių ordinui Sēliją ir smulkiai nusakė sieną *inter Zelones et Litvinos* (*Littvinos*). Bet kalbotyrai ir istorijai šiame dokumente svarbiausia tas, kad paminėta Lietuvos pusėje esanti upė *Lettovia*: sieną eina *in ripam Lettoviae que dicitur de Lettavie* (*Lettovie*). Kadangi dokumento autorius gerai informuotas ir keletą Lietuvos upių vardų teisingai sumini⁴⁵, J. Ochmańskiui nebuvo sunku *Lettovia* (*Lettavia*) identifikuoti – tai *Latavà*, Šventosios dešinysis intakas ties Andrioniškiu (yra ir gretiminė lytis *Latuvà*)⁴⁶. Upėvardis *Lettovia* tiksliai sutampa su Mindaugo dokumentų lotyniškajā Lietuvos vardo forma *Lettovia*, *Lethovia*, pvz., 1253 m. *in Lettovia in cura nostra*. J. Ochmańskiis toliau taip rašo: "Jeigu lingvistinė analizė galėtų nustatyti, jog upėvardis *Latava* pasirodydavo taip pat forma, atitinkančia lotyniškąją *Lettovia*, Otrėbskio argumentacija dėl Lietuvos vardo kilmės galėtų būti teisinga. Žinoma, upelė *Latava*-*Lettovia* negalėjo vardo duoti visai Lietuvos žemei kad ir dėl to, jog ji per senąjį Lietuvos teritoriją netekėjo, bet ji galėtų patvirtinti tezę, kad forma *Lietuva* buvo sudaryta iš šios upės vardo"⁴⁷. Šios metodologinės J. Ochmańskio pastabos nederėtų užmiršti Lietuvos vardą kildinant iš upėvardžio, nepaisant to, kad jam taip pat nepavyko patenkinamai paaiškinti, iš kur atsirado Lietuvos krašto ir valstybės pavadinimas. Dabartinės kalbos kraštavardžio *Lietuvà*, kurio šaknį *Liet-*, galimas daiktas, atspindi ir minėtos lotyniškosios Lietuvos vardo formos, kaip teisingai nurodė K. Kuzavinis⁴⁸, negalima gretinti nei su upėvardžiu *Latavà*, nei iš jo kildinti. Mat minėto dokumento upėvardis *Lettovia* (*Lettavia*) tik tiek terodo, kad XIII a. viduryje *Latavà* (*Latuvà*) buvo dar tebetariama *Letava* (*Letuva*) su *e*, matyt, po veliarizuoto *l*⁴⁹. Tuo tarpu *Lietuvà* šaknis seniau buvo tariama **Leit-*. Vadinas, jų tapatinti negalima jau vien dėl fonetinio pobūdžio priežasčių.

"Lietuvos istorijoje" J. Ochmańskiis teigia, kad Lietuvos žemės teritorijoje viena iš upių kadaise tikrai vadinta *Leita*. "Lietuvos metrikoje" 1542 m. teismo aktuose paminėta ginčijama pieva, skirta šienauti, "prie upės Leytie" Trakų paviete. Kadangi netoli tos pievos tekėjusi Samė (Onuškis, Verknės kairysis intakas), J. Ochmańskiis padaro netikėtą išvadą, kad išnykusi *Leyta* (=*Leita*) buvusi senasis Verknės vardas⁵⁰.

1988 m. Lenkijoje išėjusiame svarbiame leidinyje "Indoeuropiečių kalbos" Lietuvos vardo kilmė taip nusakyta: "Lietuvà < balt. **Leit-uvā* coll. iš upėvardžio **Leitā* (plg. *Léita* ir lat. *leītis*)"⁵¹.

Nalszczany et Dziawoltwa. — *Lingua Posnaniensis* 9, 1963, 170–171.

⁴⁵ Šį dokumentą ir jo vertimą duoda K. Büga, žr. B ū g a K. RR 2, 109–110.

⁴⁶ Tiesą sakant, tai buvo padaryta jau K. Bügos, žr. B ū g a K. RR 1, 132 (išn. 2); 2, 110; 3, 530.

⁴⁷ O c h m a n i s k i J. Op. cit., 171.

⁴⁸ K u z a v i n i s K. Lietuvos vardo kilmė, 8.

⁴⁹ "Šventosios intako *Latuvà*, rodosi, esama kilusio iš **Letuva: ripa Lettowiae*", — B ū g a K. RR 3, 530.

⁵⁰ O c h m a n i s k i J. *Historia Litwy*, wydanie drugie, 12–13.

⁵¹ S m o c z y n i s k i W. Języki bałtyckie. — *Języki indoeuropejskie*, pod

Iš visų hidroniminės Lietuvos vardo kilmės hipotezių patikimiausia laikytina ta, kuri atsižvelgia į minėtą metodologinę pastabą: upės vardu galėjo pasivadinti gentis ar genčių grupė, jeigu ji gyveno prie upės, vardu **Lietuva*, arba jos gyvenama teritorija tekėjo tokio pavadinimo upė. Todėl nemažą susidomėjimą sukelė K. Kuzavinio hipotezė, drauge patvirtindama ir S. Tarvydo spėjimą, kad senosios Lietuvos žemėje tokio pavadinimo upelė galėjusi būti. Trum-pai K. Kuzavinio hipotezę galima nusakyti jo paties žodžiais: "... kraštavardis *Lietuvà* [teisingiau būty sakytu *Lietavà* – S.K.] yra senas lietuviškas žodis, kilęs iš hidronimo *Lietava*. Vardu *Lietava* pradžioje vadinama upė (Neries intakas), vėliau tuo pačiu vardu imta vadinti ir teritorija prie tos upės (*Lietavos žemė*), kurioje ilgainiui iškilo garsūs centrai: Kernavė, Trakai, Vilnius"⁵². Ta upė – "Tai *Letáuka*, dešinysis Neries intakas, ištekantis iš L i e t a u k o s raisto, tekantis pro Keižoniy, Karveliškių, Perelozų, Vyšnialaukio kaimus ir ties Arnotiškais išliejantis į Nerj"⁵³.

Nieko negalima prikišti paties K. Kuzavinio ir kiek vėliau J. Otrėbskio atstatytai kalbamos upės vardo formai *Lietavà*. Viena, kaip teisingai pabrėžta K. Kuzavinio, tarminių vardo variantų *Le-* pagal vietos tarmės garsų dėsnius į bendrinę kalbą transponuotinas *lie-* (senasis *le-* čia juk verčiamas *la-*). Antro, remiantis *Linkavà* : *Linkáuka*, *Samavà* : *Samáuka* analogija, tiek raisto, tiek ir upės varde *Lietáuka* visiškai galima įžiūrėti senesnę lytį *Lietavà* – slaviška priesaga *-ka* gali būti pridėta vėliau (kaip neretai ir kitais atvejais).

Hidronimas *Lietavà*, K. Kuzavinio nuomone, arba kilęs iš fiziografinio termino **lietava* "išsiliejančioji (upė)", savo keliu pasidaryto iš veiksmažodžio *lieti* ir giminiško su lot. *litus*⁵⁴. Arba upėvardis *Lietavà* esąs sudurtinis žodis, sudėtas iš veiksmažodžio *lieti* būtojo kartinio laiko dalyvio **lieta* ir daiktavardžio **ava*, senovėje reiškusio "upė, šaltinis". Žodžių samplaika **lieta ava* suaugusi į sudurtinį žodį **lietava*, kur *ava* imtas suvokti kaip sufiksoidas, o mūsų laikais – jau kaip priesaga *-ava*⁵⁵.

V. Mažiulio požiūris į *Lietuvà* kilmę yra kiek kitoks, nors jis taip pat *Lietuvà* kildina iš upėvardžio ir sieja jį su *lieti*. Iš šio veiksmažodžio šaknies *lie-* < **léi-* su priesaga *-tu-*, vartota abstrakčių deverbatyvų darybai, būta išsivesto **léi-tu-* "liejimas(is)". Galima čia pažymeti, kad tokia priesaga balto kalbose tikrai buvo. Ją turi išlaikę, pvz., lietuvių kalbos siekiniai (*eitù*, *nèsty*), išriedėję iš sustabarėjusios *tu* kamieno veiksmažodinių abstraktų vienaskaitos galininko formos (**ei-tu-n*, **neš-tu-n*). Priesaga *-tu-*, kuri buvusi niekatrosios giminės, o jos *u* neapofoninis, prieš galūnės ar kitos priesagos balsij gavusi įterptinį *v*: **-tu-* (neutrum) > **-tu-o(n)* (neutrum) > liet. *-tuv-as* (pvz., *autùvas*). Įterptinio *v* pasirodymą ar nepasirodymą sąlygojusios tokios aplinkybės: 1) *-K+v-* sintaktika (*K* žymi bet kokį priebalsį ar jų grupę), 2) *u*

redakcją L. Bednarczuka, Warszawa, 1988, 821.

⁵² Kuzavins K. Lietuvos vardo kilmė, 10.

⁵³ Kuzavins K. Op. cit., 8.

⁵⁴ Kuzavins K. Op. cit., 14–15.

⁵⁵ Kuzavins K. Lietuvių upėvardžiai *lie-(lei-)*. — Kalbotyra 17, 1967, 136.

kamieno įtaka (pvz., nom. plur. **sūnu-es* > **sūnves* : *sūnùs*) ir 3) -*Kuv-* + *balsis* morfologinis apibendrinimas⁵⁶. Gana sudėtinga ir ne visai aišku.

Išvestinių formų visuose vardažodžių tipuose pagal V.Mažiulį buvę daugiau kaip šakninių formų, todėl pastarosios, taigi ir -*tu-* su neapofoniniu *u*, buvusios įtrauktos į tipą su apofoniniu *u*, kitaip tariant, į *u* kamieną su kai-mengalio balsių kaita -*eu-/ou-* (plg. būdvardži s. sl. *synov̄*: *syn̄*, s. sl. *vudova* : pr. *widdewū* "našlė"). Tokiu būdu, V.Mažiulio manymu, išriedė-jusios dubletinės formos su -*t-uv-* ir -*t-av-* kaip, pvz., lat. *lietuuv-ains laiks* "lietingas oras" šalia *lietavas* "(kelias dienas trunkantis) lietingas oras", va-dinasi, taip pat *Lietuvā* greta *Lietava*⁵⁷.

Pagal šią koncepciją *Lietuvā* išgyvenusi tokią derivacinej ir morfologinę raidą: *līe-ti* < **lēi-* → **lēi-tu-* "liejimas(is)" → upévardis **Lietva*/*Lietuva*/*Lietava* → kraštavardis **Lietva/Lietuvā/Lietavā*. Lytis *Lietuvā* (= s. rus. *Ли́тва*) atspindinti vėlesnijį raidos etapą ir aprašytuoju būdu išriedėjusi iš pirminės lyties **Lietva* (*Lei-tu-ā* "liejimas(is); paupio sritis")⁵⁸.

Kildinant mūsų krašto ir valstybės vardą iš upės – kad ir mažos, tik 11 km ilgio – vardo *Lietava*, vis dėlto reikia galvoje turėti keletą aplinkybių.

1. Upévardis **Lietava* atstatytas. Realiai paliudytais yra *Lietauka* (*Le-táuka*). Iš tikrujų čia gali būti priesaga -*auka*, kurios vedinių lietuvių var-dyne yra ne vienės, plg. *Babr-áuka*, *Rud-áuka*, *Bar-auka*⁵⁹. Kitaip tariant, upévardžio **Lietava* čia gali iš viso nebūti.

2. A.Salio žodžiai, "Šis upévardis būty svarbus sprendžiant Lietuvos vardo raidą, jei pavyktų jį atsekti iki XVI amžiaus"⁶⁰.

3. Pirminė *Lietuvā/Lietavā* – tam tikras administracinis-teritorinis vi-netas, vadintas ž e m e, – buvo tarp Neries, Nemuno ir Merkio. Labiau ti-kétina, kad gentis ar jų grupė, gyvenusi šioje srityje, būty pasivadinusi pagal vieną iš šių didesnių upių vardų. Tarkim, kad, kaip teigia kalbamos hipotezės autoriai, mūsų valstybė ir kraštas savo vardą tikrai gavo iš Lietaukos upelio vardo **Lietava*. Tada turėjo būti tam tikros priežastys, kodėl taip atsitiko. Uždavinys yra tas priežastis nurodyti. Pirmųjų priežasčių neradę, neturime tvirtos žinios, taigi adekvacijos, vidujai nepriestaringos hipotezės.

Tiesa, nurodoma bendroji baltų (atitinkamai indoeuropiečių) etnonimikos – toponimikos raidos tendencija: hidronimas – kraštavardis → etnonimas⁶¹. Tipologiniu atžvilgiu jai nieko neprikiši: yra atvejų, kad gentys ar jų sąjungos pasivadina vardais tų upių, ežerų ir marių (jūrų), prie kurių jos gyvena. Didžiausią pagundą Lietuvos vardą sieti su kokiui nors upévardžiu, savaime aišku, kelia vos ne aksioma tapęs teiginys, kad Latvijai vardą davęs upévardis *Latuvā* (ir *Latavā*), Anykščiai, Šventosios dešinysis intakas.

⁵⁶ М а ж ю л и с В. К балтийскому и индоевропейскому дативу ед. ч. — *Baltistica* 3, 1967, 39, išn. 102.

⁵⁷ М а ж ю л и с В. Op. cit., 39–40.

⁵⁸ М а ж ю л и с В. Op. cit., 41, išn. 107.

⁵⁹ V a n a g a s A. *Lietuvos TRS hidronimų daryba*, Vilnius, 1970, 98–99.

⁶⁰ S a l y s A. Lietuvos vardo kilmė, 696.

⁶¹ K u z a v i n i s K. Lietuvos vardo kilmė, 8.

Lietuvos vardo kilmės problemą sprendžiant, reikia nepamiršti ir visai priesingos etnonimikos-toponimikos raidos tendencijos, būtent: sritiniai-territoriai junginiai, vadinamosios "ž e m é s", kitaip tariant, sritinės-territoriinės gyventojų grupės, susidarė iš gentinių grupių ir daugeliu atvejų paveldėjo jų pavadinimus; kitaip tariant, genčių vardai, etnonimai, virsta "žemės" pavadinimais, toponimais. Pavyzdžiu, vienos iš daugelio rytų slavų – rusinų – genčių būta *деревляне* (etnonimas). Bet "Повесть временных лет" toliau mini *деревлянин*, t.y. srities *Дерева*, Derevos žemės (Деревская земля) gyventoja (toponimas)⁶².

Istorikai įtaria, kad L i e t u v o s ž e m é – tai liekana genties, turėjusios specialų gentinį vardą (*Lietuva/Lietava*) ir susiorganizavusios į sritį-territoriinį junginį po to, kai atskyrė Žemaičiai ir aukštaičių "žemės"⁶³.

Yra žinomi tokie šaknies *Leit-* upėvardžiai: *Leitā* (acc. sing. *Leītq*), Švēkšna, Graumenos intakas. Gretiminė šio vardo lytis yra *Leītupalis*⁶⁴, o K. Kužavinis dar yra radęs *Leitŷs* (gen. sing. *Leīcio*)⁶⁵. Be jų, yra *Leītē*, Šilutė, dešinysis Rusnės (Nemuno) intakas, su savo dešiniuoju intaku *Leitâlē*⁶⁶.

Iš upėvardžio *Leitē* pasidaryti kaimų vardai: *Leitgiriai* (acc. plur. *Leītgi-rius*), Šilutės raj., Juknaičiai⁶⁷, *Leitvariai* (acc. plur. *Leītvarius*) (ten pat)⁶⁸, Antleičiai, Šilutės raj., Usenai, Pāleičiai, Šilutės raj., Juknaičiai⁶⁷.

Raisto ir upelių pavadinimų *Lietáuka/Letáuka* šaknies priegaidė nežinoma – juk šaknis nekirčiuota. Jeigu grtminės lyties *Liētauka* kirčio vieta ir priegaidė "Lietuvos TRS upių ir ežerų vardu" (p. 92) nurodytos teisinių, upėvardžių *Lietáuka/Letáuka* bei iš jų atstatytose lyties **Lietava* šaknies priegaidė taip pat tvirtagali.

Upėvardžiai *Leitā* (*Leitŷs, Leītupalis*), *Leītē*, *Leitâlē* ir *Lietáuka/Letáuka*, viena, laikomi tarpusavy giminingais ir, antra, skiriama veiksmažodžio *līeti* (-ja, lēja, -jo, lējo) šakniai⁶⁹. Bet jų šaknies nevienodos priegaidės, susijusios su skirtinės šaknies struktūra, nėra aiškinamos. Baltų ir slavų kalbų pylimo, liejimo veiksmažodžio **lēi-t(e)i* šaknies būta laringalinės (**leh₃-i-*)⁷⁰, vartojant tradicinį indų gramatikų terminą, *set-* šaknies. Tuo tarpu šių upėvardžių

⁶² Н и к о н о в В. Н. Этнонимы. — Этнонимы, Москва, 1970, 8—9.

⁶³ Lowmiański H. Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego 2, 153–154.

⁶⁴ Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, Vilnius, 1963, 89.

⁶⁵ Kužavinius K. Lietuvių upėvardžiai *lie-* (*lei-*), 135.

⁶⁶ Lietuvos TRS upių ir ežerų vardynas, 89 — Dėl *Leitupalis* ir *Leitalē* darybos žr. Vanagas A. Op. cit., 86, 89.

⁶⁷ Lietuvos TRS administracinių-territoriinių suskirstymo žinynas 2, Vilnius, 1976, 12, 157, 220.

⁶⁸ Kužavinius K. Lietuvių upėvardžiai *lie-* (*lei-*), 135.

⁶⁹ Kužavinius K. Lietuvos vardo kilmė, 14–16; to paties, Lietuvių upėvardžiai *lie-* (*lei-*), 135–137; Otrebski J. Balt. **lēitā*, 201; Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas, Vilnius, 1981, 185, 190; Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija 2, 12–13, 15–16.

⁷⁰ Karaliūnas S. Protoide. šaknis **leh₃u-* "lietus, tekėti..." baltų kalbose (liet. *liūtis* ir *lietu*). — *Baltistica* 27(1), 1992, 41–42.

cirkumfleksinė (tvirtagalė) priegaidė rodytu jų šaknį *anič*, t.y. be laringalo. Tai rodo skirtingas šaknis. Tieki pats pylimo, liejimo veiksmažodis, tiek ir jo vediniai baltų kalbose turi vien akūtinę (lietuvių tvirtapradę) priegaidę: *lieti*, lat. *liêt*, *liētus*, liet. *lietūs* (*liety*), *lýti*, lat. *lít*, *lytūs* (*lýty*), lat. *līts* "lietus". Tarus, kad šie upévardžiai vis dėlto priklauso veiksmažodžio *lieti* šakniai, kyla klausimas, kokiui būdu atsirado jų cirkumfleksinė priegaidė. Metatonijos priežasčių nematyti.

Kurše žinomi tikriniai vardai *Lētiža*, upė, Embūte, *Lētižu-upe*, kitaip *Leitiža* (iteka į Ventą), Nigranda, *Lētiži* "viensėdija" Brink⁷¹. Tai kuršiškos kilmės vardai; tuo aiškinami ir jų šaknies balsių ypatumai: į latvių (latgalių) kalbą pereinant, jų *ei*, matyt, yra artėjęs prie vienbalsio *ē*⁷². Kaitaliojimasis *ei* : ē pasitaiko ne tik šaknyse ir ne tik Kuršo vietovardžiuose⁷³. Įdomu, kad tikslų šio upévardžio atitikmenį randame Aukštutinio Dnepro baseine: **Литиж**, dešinysis Usožės intakas, kairysis Nerusos int., kairysis Desnos int.⁷⁴, turintis šaknyje *ei* ir, atrodo, tą pačią priesagą (-иж- iš balt. *-iz- arba *-izj-) kaip ir kuršiškasis *Leitiža* (iš *Léit-iz-jā, dėl priesagos plg. liet. *Gum-ýža*, o dėl jos priegaidės lat. *Lētiži*⁷⁵). Vandenvardžiai dažniausiai esti senų laikų dariniai, todėl vargu ar tikslinga šiuos baltų upévardžius nagrinėti atsietai nuo kitų panašių šaknų turinčių kaip, pvz., į pietus nuo Pripetės randamų **Лит** (su variantais **Лить**, **Литка**), dešiniojo upės Gorskių Tikič int., deš. Siniuchos int. ir kairiojo Piety Būgo int. **Лит** (**Лить**, **Литка**) lyginamas su panonų (ilyrų?) kilmės *Leitha*, upė Žemutinės Austrijos ir Vengrijos pasienyje, bei s. vok. aukšt. *Lit-aha* ir todėl laikomas indoeuropietiškuoju reliktu slavų teritorijoje. Spėjant buvus pirminę reikšmę "dumblina, molinga (upė)" (plg. vengrišką Leithos pavadinimą *Sárvíz*, t.y. "dumblina upė"), sie vandenvardžiai etimologiskai siejami su pr. *laydis* "molis", alb. *leth* "šlapias molis". Prie šių senosios Europos, bet indoeuropietiškosios kilmės hidronimijos darinių skiriamas taip pat liet. *Leitā*⁷⁶. Suprantama, kad čia priklauso ne tik *Leitys*, *Leitupalis*, *Leitē*, *Leitälé*, *Leyta* 1542, bet ir lat. *Lētiža*, *Leitiža*, rus. **Литиж**. Tačiau tokį aiškinimą, kad ir pagrįsta, reikia kiek patikslinti.

Iš pr. *laydis* "molis" kaip etimono yra išaugę pr. *Layde* bei liet. *Laiđe*, upė, Pampėnai, deš. Istro int.⁷⁷ Liet. *liesas "molis" < *leisas, šaknies balsių kaita susijusių su pr. *lays* "molija, molyne"⁷⁸, gali atspindėti *Liesūkas*,

⁷¹ Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi* 1(2), Rīgā, 1961, 304.

⁷² Endzelīns J. Piezīmes par "Latvijas vietu vārdiem". — *Filologu biedrības raksti* 6, 1926, 7–8 (toliau — FBR) (= Endzelīns J. *Darbu izlase* 3(1), Rīgā, 1979, 431).

⁷³ Hauzenberg a E. Ko vietu vārdi dod latviešu valodas fonētikai? — FBR 12, 1932, 126.

⁷⁴ Топоров В.Н. и Трубачев О.Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*, Москва, 1962, 192.

⁷⁵ Hauzenberg a E. Op. cit., 126.

⁷⁶ Трубачев О.Н. *Названия рек правобережной Украины*, Москва, 1968, 219, 256 (su literatūra).

⁷⁷ Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 177.

⁷⁸ Топоров В.Н. *Прусский язык. Словарь L*, Москва, 1990, 41.

upė, Šilalė. Panašiu būdu ką tik minėti šaknies *Liet-* vandenvardžiai rodytų buvus balt. *leita- "molis", giminingą su liet. *laītas*, kurio reikšmė dabar yra "molio, tešlos, sakų ar ko kita gabalas, kuriuo kas laistoma, glaistoma" LKŽ VII 72, bet seniau buvo "molio gabalas (kuriuo užlaisto klojimo pado ir pečiaus skyles)" Būga RR, 2, 263, taigi ta pati kaip pr. *laydis* "molis". Šių molio pavadinimų darybinę pamatą sudaro veiksmažodis *līeti* (-ja, lēja, -jo) "lipyti kuo, glieti..." Kaip matyti, veiksmažodis turi dvi priegaides; lygiai taip elgiasi ir upėvardžiai – lietuvių cirkumfleksinė, latvių akūtinė.

Išvardyti šaknies *Leit- vandenvardžiai nuo jų apeliatyvo (liet. *laītas*) skiriasi šaknies balsiai. Tačiau tai reguliari bendrašaknių žodžių šaknies vo-kalizmo apofonija, plg., pvz., *daigšlūs* : *deigšlūs* "kuris gerai dygsta", *gaīdas* : *geīdas* "noras, užgaidas", *gainys* "pagalys ripkoms mušti" : *geinys* "lenkta lazda ripkai mušti", *klaīšas* "raišas" : *kleišas* "kurio kojos kreivos", *šeivà* : *šaivà*, *šeimà* : lat. *sāime*.

Požiūrį į **Lietava* struktūrą ir kilmę, kaip minėta, K. Kuzavinis vėliau keitė – nebelaike kilusiu iš apeliatyvo **lietava* "išsiliejančioji (upė)", bet manė esant sudurtinį žodį, sudėtą iš dalyvio **lieta* ir daiktavardžio **ava*, senovėje reiškusio "upė, šaltinis" (žr. aukščiau).

K. Kuzavinio rekonstrukcija **lieta ava*, deja, yra anemiška – nepasakyta **ava* "upė, šaltinis" giminė. Bet tai vargu ar įmanoma padaryti. Iš šios šaknies ir reikšmės žodžiu indoeuropiečių kalbose paliudyti s. ind. *aváni-fem.* "upės vaga, upė, srovė", *avatá-masc.* "šaltinis" (< **aun-*tó-*s*), lat. *avuōts* "šaltinis" (= balt. **avántas* Būga RR III 889). Kad ir lietuvių kalba bus turėjusi atitikmenį, matyt iš senovinio Rytų Lietuvos upės ir miestelio vardo *Avantà*, rus. *Осанма* (dabar *Aluntà* iš **Avuntà*)⁷⁹. Bet nėra paliudytta **ava* "upė, šaltinis". Todėl rekonstruoti **Lieta ava* arba tokiuose upių varduose kaip, pvz., *Artavà*, *Asavà*, *Bikava*, ieškoti apeliatyvo **ava* "upė, šaltinis" labai rizikinga⁸⁰. Tai rodo ir ši K. Kuzavinio rekonstrukcija. Kas tai – bevardės giminės (neutrum) ar moteriškos giminės (femininum) žodžių samplaika? Nepaliudyta anaipolt nereiškia, kad kokia nors forma ar leksema seniau negalėjo egzistuoti. Visai gali būti, kad, kaip manoma⁸¹, tų žodžių bendrašaknis yra mūsų upėvardis *Ovà* (acc. *Övg*), Lekéčiai, Nemuno kairysis intakas (< **Āvā*), atsiradęs tačiau ne iš **ava* dėl slavų kalbų poveikio, bet kaip turintis šaknies **au-* (*av-*) pailgintojo balsių kaitos laipsnio alomorfą (**āu-*–*ā*). Jeigu toks *Ovà* etimologinis aiškinimas teisingas, baltų kalbų duomenys rodytų veikiau buvus moteriškosios giminės apeliatyvą **avā*/**āvā* "upė, šaltinis" (bet ne neutrum **avo*/**āvo*) (dėl giminės dar plg. lat. *Āvas* "valstiečio sodyba" Babīte). Tokiu atveju turėjo būti konstrukcija **lietā avā*; suaugus abiems démenim, ji turėjo virsti **lietāvā*, dabar būty **lietova* (su o

⁷⁹ Būga K. RR 3, 511, 845, 889.

⁸⁰ "Aš nemanyčiau, kad upių vardai – *Daugava*, *Ābava*, *Bārtava* etc. – būty sudėtiniai ir kad jų -ava reikštū "upę", – Būga K. RR 3, 845.

⁸¹ Krahe H. *Unsere ältesten Flußnamen*, Wiesbaden, 1964, 43; Vanaagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 235.

iš a).

Vadinasi, **Lietava* (iš *Lietáu-ka*/*Letáu-ka*) kildinimas iš žodžių samplaikos negalimas.

Neries ir Šventosios tarpupyje iš Lietaukos raisto išteka (pagal rusų XIX a. galo žemėlapius) du to paties vardo upeliukai. Didesnysis, 11 km ilgio, teka pro Keižionių, Karveliškių, Perelozų, Vyšniälaukio kaimus ir ties Ašnatiškiai (aukščiau Šventosios žiočių) iš dešinės įsilieja į Nerį. "Lietuvos upių kadastras" jovardą nurodo esant *Letava*⁸², "Lietuvos upių ir ežerų vardynas" jį vadina *Lietáuka*, pridėdamas gretiminges lyties *Liētauka*⁸³. Mažesnysis upeliukas, apie 3 km ilgio, išteka iš to raisto į šiaurę nuo Perelozų ir iš dešinės įteka į Lietauką. Jis vadinamas *Lietávočka*.⁸⁴

Šio mikrotoponimo – tiek raisto, tiek ir upeliukų pavadinimų – atsiradimą adekvacių išaiškinti didelės svarbos yra K. Kuzavinio surinkta autentiška informacija. K. Kuzavinis rašo: "Apkeliavęs tos upės apylinkes ir vietoj apklausęs daug paupio gyventojų, patyriau, kad liaudies šnekamajā kalba ši upė dabar vadinama taip: L e t á u k a arba L e t á v k a (visu paupiu) ir L i t á v k a (kai kurie Perelozų kaimo gyventojai senbuviai rusai)". Ir tuoju pat priduria: "Visi trys upévardžio variantai yra dialektų hibridai, kuriuos pirmiausia reikia lingvistiskai apdoroti"⁸⁵. Reikia pasakyti, kad tie trys lingvistiskai apdorotini upévardžio variantai yra ne tik dialektų, bet ir kalbų hibridai, bilingvizmo padariniai.

Savo ir kitų tyrinėtojų (pvz., M. Vasmerio) stebėjimais remdamasis, H. Lowmiański nustatė, kad didesnės upės pavadinimų iš etninių grupių apskritai negauna. Didesnės etninės grupės savo vardu nevadina topografinių objektų, esančių jų gyvenamoje teritorijoje. Bet mažesnės upės neretai pavadinamos etninės kilmės vardais.⁸⁶. Kas čia turima galvoje, aiškėja iš H. Lowmiańskiego duodamų įdomių pavyzdžių. Upelis (*rivulus*) *Szwed* iš 1724 m. dokumento prie Slugocino atsirado po Šiaurės karo ir gali būti vienaip ar kitaip susijęs su švedų invazija. Netoli Kuznicos į Sidrą (Siderką, Sidranką), kairiųjų Bebro intaką, išbėga upelis *Litwinka*, pavadintas Lietuvos ar lietuvių (lietuvių) vardu⁸⁷.

Neries ir Šventosios tarpupio raistui ir iš jo ištekantiems bevardžiams upeliukams pavadinimus, matyt, davė rusai atsikėlėliai, kurių daugumas bėgo į Lietuvą ir Livoniją iš Vitebsko gubernijos nuo XVII a. pradžios, o ypač po 1667 m. cerkvės reformos, kai prasidėjo stačiatikių sentikių persekiojimas⁸⁸.

⁸² L a s i n s k a s M., M a c e v i č i u s J. ir J a b l o n s k i s J. *Lietuvos TSR upių kadastras* 1, Vilnius, 1959, 179.

⁸³ *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, 92.

⁸⁴ K u d a b a Č. Kaip rasti Lietuvos upelį? — *Mokslas ir gyvenimas* 8, 1978, 36; V a n a g a s A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, 185.

⁸⁵ K u z a v i n i s K. Lietuvos vardo kilmė, 9.

⁸⁶ L o w m i a n s k i H. *Początki Polski* 1, Warszawa, 1963, 253, 255.

⁸⁷ L o w m i a n s k i H. Op. cit., 254. Plg. *Slownik Geograficzny* 10, Warszawa, 1889, 482.

⁸⁸ Plačiau žr. K a r a l i ū n a s S. *Respublikos lingvosocialinės situacijos*

Baltarusių kalboje lietuvių vadinama dviejų žodžiais – *літвінка* ir *літоўка*. Kaip *літвінка* yra daiktavardžio *літвін*, *ліцвін* moteriškos giminės forma, taip *літоўка* yra etnonimo *літоўка* moteriškos giminės lytis⁸⁹. Tačiau didesnį susidomėjimą mūsų atveju kelia bendriniai žodžiai, tyrinėtojų laikomi atsiradusiais deetnonimizavus lietuvio ir lietuvių pavadinimą. Štai keletas aiškesnių atvejų. Vakarinėse baltarusių tarmėse (Gardino sritis) ilga šieno stirta vadinama *літоўка*. Kad tai greičiausiai metaforinis *літоўка* "lietuvių" perkėlimas, rodytų tas faktas, jog rusų tarmėse apie Tverę ir Novgorodą ilgai siaurai avižų kupetai (ne taip, kaip apvaliam kūgiui) vadinti vartojoamas žodis *літвін* (plg. rus. dial. *літвін* "lietuvis")⁹⁰. Tokį aiškinimą remtų iš baltarusių Polesés žinomas *лішок* "10 pėdų guba" ir kildinamas iš etnonimo *ліх* "lenkas"⁹¹. Panašiu būdu atsiradusiu laikomas ir ukr. dial. *літвівка* "valgis iš džiovintos žuvies, iškeptos tešloje su mėsa ir svogūnais"⁹². Jam atliepia vakarinėje Briansko srities pusėje vartojoamas *літвівка* "valgis iš vandenye įmaišytu kvietinių ar žirninių miltų, įdarytas raugintais kopūstais, stintomis arba slyvomis ir kepamas keptuvėje krosnyje"⁹³. Ne tokie aiškūs yra baltar. *літоўка* "tokios rūšies dalgis", rus. dial. *літвівка* "dalgis su ilga (tiesia) rankena", nors tyrinėtojai juos irgi įtaria esant lietuviškos kilmės⁹⁴. Mat, viena, tokios rūšies dalgiai vartojoami toli nuo Baltarusijos regiono – Rusijos Šiaureje ir Sibire; antra, manoma, kad kalbami dalgiai buvo gaminami iš lie-to plieno⁹⁵, plg. rus. dial. *лімка//лімкá* "plokščias gabalas švino ar lieto metalo...", *лімкүче* "anga, pro kurią liejamas lydytas metalas", *лімая изба* "troba, pastatyta iš praskiesto molio, liejamo į medines formas"⁹⁶.

Šie duomenys rodo, kad vakarinėse (ir ne tik jose) baltarusių, rusų, iš dalies ir ukrainiečių kalbų tarmėse seniau būta gyvo žodžio *літвівка*, kilusio iš lietuvių, atitinkamai lietuvio pavadinimo. Šiuo atžvilgiu įdomių faktų iš ukrainiečių kalbos istorijos pateikia A.Nepokupnas. XVII a. istoriniuose dokumentuose jam pavyko rasti keletą kartų fiksuočių pavardę *Литовка*, kuri vieną kartą netgi išstumė pavardę *Литовченко*. Kadangi tai vyriška pavardė, autorius pagrįstai daro išvadą, kad XVII a. ukrainiečių kalboje gyvavo bendrinis daiktavardis *літвівка*. Pasidarytas jis buvo su priesaga -ka

charakteristika. — LKK 23, 23 (su literatūra).

⁸⁹ Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-захоўнай Беларусі і яе пагранічча 2 (Д—Л), Мінск, 1980, 661—662 (toliau — СБГ).

⁹⁰ Словарь русских народных говоров 17, Ленинград, 1981, 71 (toliau — СРНГ).

⁹¹ Этымологичный словарь белорусской мовы 6, Мінск, 1990, 12 (toliau — ЭСБМ).

⁹² Непокупы А. П. Балто-северославянские языковые связи, Киев, 1976, 115.

⁹³ СРНГ 17, 73.

⁹⁴ Фасмер М. ЭСРЯ 2, 502; Непокупы А. Указ. соч., 155—6; ЭСБМ 6, 12.

⁹⁵ Попова Н. В. Ареалы и этимология двух слов с прозрачной внутренней формой. — Ареальные исследования в языкознании и этнографии, Ленинград, 1975, 81.

⁹⁶ СРНГ 17, 72—73.

iš kamieno *літава*- (plg. *літава*, *літавскій*) tokiu pat būdu kaip, pvz., pavardė *Краковка* iš *Краков*⁹⁷.

Žodžiu *літава* ir bus pavadinę raistą ir iš jo ištakančius bevardžius upeliukus Neries ir Šventosios tarpupyje čia XVII a. atsikėlę russai. Kad taip greičiausiai ir buvo, rodo dar viena aplinkybė. Sociolingvistinių tyrimų nustatyta, kad Vilniaus krašto slavėjimas, pvz., lenkų kalbos vartojimas, éjo per baltarusių kalbą, kitaip tariant, lietuviai valstiečiai ir miestelių gyventojai pirmiausia perimdavo baltarusių kalbą⁹⁸. Todél įtikétina, kad kai kurieems topografiniams mikroobjektams pavadinimus davé taip pat baltarusių kalba. Pvz., *Letówka*, upelis Vilniaus valsčiuje, 75 varstai nuo Vilniaus⁹⁹, galéjo atsirasti baltarusiškai kalbantiems pavadinus jų lietuviés (lietuviø) vardu. Idomu, kad, be *Litāvka*, Lietauka turi ir pavadinimo variantą *Letāvka*. Kad šie upévardžiai ir jų variantai greičiausiai yra slavų—baltarusių ir rusų — kalbų įtakos padarinys, todél galima galvoti, jog baltarusių kalbos tarmièe šalia lietuviø vardo *літавк*, *ліцвк* yra ir variantas *лєцвк* (su balsiu e)¹⁰⁰.

Bilingviø asmenų lúpose — o to krašto gyventojai veik visi yra bilingviai — *Літавка*, *Летавка* dèl lietuviø kalbos įtakos išvirto *Litāvka*/*Letāvka* (slavų kalbų balsis o lietuviø kalboje perduodamas trumpu balsiu a) ir jau su reguliaru lietuvišku dvibalsiu *Letáuka*. Lietuviø monolingviø šnekoje, jaučiant, kad čia vis dèltø esama Lietuvos ir lietuviés (lietuviø) vardo, šių upévardžių šaknis galéjo bùti priderinta prie etnonimo, — taip bùty atsiradusios lytys su šaknies dvibalsiu *Lietáuka*, *Liëtauka*, *Lietävočka*, jeigu jos yra gyvosios kalbos faktai (bet ne užrašinétojų ar žodyno sudarinétojų atstatytos į bendrinę kalbą, kaip kad atsitiko, pvz., su *Letava*). Kad bùta lietuvinimo, matyti iš to, jog *Lietävočka* tarmiškai pasakoma *Letaukēla*¹⁰¹. Iš čia taip pat matyti, kad vienos žmonių kalboje yra *Letavočka* su šaknies balsiu e (o *Lietävočka* jau atstatyta į bendrinę kalbą).

Bùta dar vieno mèginimo Lietuvos vardą kildinti iš slaviškijų formų.

Remdamasis istoriniais dokumentais — Žygimanto Augusto 1569 m. privilegia, Ukmurgės pilies teismo 1597 m. aktu ir kt. — A. Dubonis nustaté, kad XVI a. antroje puséje buvo Anykščių seniūnijai priklausiusi Leičių vaitija, tuose aktuose vadinta čia **войтовъство Летувъское**, čia **wójtostwo Liejtowskie**. Iš to jis padaré klaidingą išvadą, kad ta vaitija lietuviškai vadinosi Lietavos, arba Lietuvos, vaitija, nes girdi *leitis/laitis* esas senasis lietuviø pavadinimas ir tarp terminų *leitis/laitis* ir *Lietuva* skirtumo nesa¹⁰². Aktuo-

⁹⁷ Н е п о к у п н ы й А.П. Балто-северославянские языковые связи, 158—159.

⁹⁸ V i d u g i r i s A. Kalbu sąveikos klausimu. — *Dubingiai*, Vilnius, 1971, 235—253; t o p a t i e s, Dèl kalbų kontaktavimo pietyčių Lietuvoje. — LKK 23, 1983, 46—58.

⁹⁹ *Słownik Geograficzny* 4, 1883, 846. Plg. B ü g a K. RR 1, 457; 3, 629.

¹⁰⁰ СБГ 2, 647, 662; ЭСБМ 6, 12.

¹⁰¹ K u z a v i n i s K. Lietuviø upévardžiai *lie-* (*lei-*), 136.

¹⁰² D u b o n i s A. Lietuvos vaitysté. — *Lituanistica* 2, 1990, 97—102; t o p a t i e s, Lietuvos didžiojo kunigaikšcio dvarų leičiai. — *Lituanistica* 1(9), 1992, 8.

se paliudyti tokie kalbamos vaitijos pavadinimo variantai: **у воитовъстве Летувъском** (1569 m. aktas)¹⁰³, we wójtowstwie Liejtowskim (1597 m. aktas)¹⁰⁴, **у воитовстве Левътевскому** (1569 aktas), **въ воитовстве Лойтевскомъ** (1599 m. aktas)¹⁰⁵. Iš čia matyti, kad, pirma, 1569 m. akto Летувъском ура klaidingai parašytas ir turi būti taisomas į Le[и]тувъском. Antra, pavadinimo turėtos dvi slaviškos priesagos; kitaip sakant, **-овъское, -owskie** yra tokia pat priesaga kaip ir **-евское, -ewskie**. Be to, 1569 m. akto Летувъском pasirodo tarminiu pavidalu, nes baltarusių tarmėse kirčiuotas balsis *o* daug kur tariamas kaip *y* (pvz., **вуз, вул, двур**)¹⁰⁶. Būdvardžio Ле[и]товъское priesaga **-овъское** ugra ta pati kaip daugelyje teisinių aktų esamo pasakymo земли пустовъские. Nesunku nė atsakyti į klausimą, kodėl Lietuvoje vartotai slaviškajai aktų kalbai iš leičių (laičių) pavadinimo darantis būdvardžius reikėjo dviejų priesagų: jų parinkimas priklausė nuo žodžio baigmens kietojo ar minkštojo priebalsio, plg. **лейть, лейть** "juodadarbis dvaro žmogus" (XV a. pradžia)¹⁰⁷. Vadinasi, iš slaviškių Leičių vaitijos pavadinimo formų jokiu būdu negalima atstatyti *Leitava, nė tuo labiau *Lietuva*. Nežiūrint nevykusio ir daugeliu atvejų klaidingo argumentavimo, gali būti teisinga jaunojo istoriko mintis, kad Lietuvos vardas ir valdovo žirgus prižiūrėjusių valstiečių instituto pavadinimas *leitis/laitis* kilme yra susiję. Istorikų uždavinys – nustatyti, kas buvo tie leičiai (laičiai) ir kuo jie skyrėsi nuo kitų kategorijų valstiečių, kuriuos aktai vadina **конюхи** (plg. daugelio Lietuvos kaimų pavadinimų *Kaniūkai*) ir **конокормцы**.

2. Lietuvos vardas ir jo réikšmės (rytinių) slavų kalbose ir kultūroje. Chronologijos klausimai

Naujas Lietuvos vardo kilmės supratimas ir kiti to vardo raidos kontūrai ima ryškėti, kai nagrinėjti ir bandai paaiškinti tuos pažiūrėti mīslingus faktus, kurie vienaip ar kitaip sisiję su Lietuva ir jos vardu. Galima teigti, kad pagrįsta nėra nė viena Lietuvos vardo kilmės hipotezė, kuri ty faktų adekvacijai nepaaiškina ar netgi paprastai juos ignoruoja. Ty faktų esama dvejopų – kultūros srities ir istorijos mokslo. Bet keičiausia, kad abejopi faktai eina iš rytinių mūsų kaimynų – slavų.

Iš tokių mīslingu rytinių slavų kultūros faktų, susijusių su Lietuvos vardu, pirmiausia minėtinės tas, kad ukrainiečių liaudies dainose **Литвá** vadinamas būrys jaunų vyry, puolančių ir grobiančių merginas. Vieną iš tokių dainų, prasidedančią eilute **Наїхала Литва** "Užpuolé Lietuva" Rovno srities Vlad-

¹⁰³ Dubonis A. Lietuvos vaitystė, 100 (išn.1).

¹⁰⁴ Dubonis A. Op. cit., 101.

¹⁰⁵ Dubonis A. Lietuvos didžiojo kunigaikštio dvarų leičiai, 10, 18 (išn. 56).

¹⁰⁶ Б л і н а в а Э., М я ц е л ь с к а я Е. Беларуская дыялекталогія, Мінск, 1969, 31.

¹⁰⁷ ЭСБМ 5, Мінск, 1989, 280.

mireco rajono Stara Rafalovkos kaime, kurio viena dalis vadinama **Литва**, 1969 m. užrašė Anatolijus Nepokupnas¹⁰⁸. Tokį motyvą turinčios dainos žinomas šiaurinių ukrainiečių tarmių plote – Ukrainos Polesėje, taip pat viena kita ir ją pietus nuo Polesės – Volynėje ir Podolėje. Kad dainos, kur figūruoja Lietuva, vestuvinės, ukrainiečių folkloristai žinojo jau prieš šimtą metų. Yra vestuvinių dainų, kur **Литва** vadinama jaunojo palyda. Tokios rūšies dainose, matyt, atsispindi archainė santuokos forma – vogtinės vestuvės, kur nuotakos grobimą lydėdavo dviejų šalių, pvz., dviejų giminių, kova¹⁰⁹. Šiame kontekste atsitiktinis nebeatrodo rimavimas – **Литва – битва**, pvz., minėtoje dainoje: **Наїхала Литва/Буде між нами битва** – "Mus užpuolė Lietuva/ Bus čia tarp mūsų kova". Vadinas, ukrainiečių vestuvinėse liaudies dainose gana ryškiai atsispindi kovos žaidimai kaip vestuvinių papročių elementas, ir **Литва** tarsi koduoja **дружина**, jaunojo palydą kaip karių būri¹¹⁰. Nemažas susidomėjimą kelia ir tai, kad rimuojama **Литва – битва** taip pat dūmose – buitinėse kazokų dainose, kur Lietuva pasirodo kaip "šimto žirguželių" šalis¹¹¹, iš seno garsėjusi žirgais.

Įsidėkime į galvą ukrainiečių liaudies dainose piešiamą Lietuvos vaizdą – prie jo dar teks sugržti! Rusų bylinos – istorinės dainos – išlaikė Kijevo Vladимиro atminimą 800 ar 900 metų. Maždaug tiek pat metų gali turėti ir Lietuvos vaizdas ukrainiečių vestuvinėse dainose¹¹². Kodėl taip atsitiko, kad mūsų krašto vardas ēmė žymėti kultūros elementus ir tapo vestuvinių papročių terminu? Kokiomis istorinėmis socialinėmis aplinkybėmis tai įvyko?

Atsakymo į šiuos klausimus reikia turbūt pradėti ieškoti nuo tų pačių rytiinių mūsų kaimynų – baltarusių ir rusų. Jų valstybine bendratautine komunikacijos ir interakcijos plotme **Литва**, aišku, reiškia valstybę, šalį, kraštą. Bet gyvojoje kalboje mūsų tautovardis vartoamas ypatingai. Rytiinių slavų tarmių masyve etnonimu **литвины** (**литвики**, **литвá**, **литóвцы**) vadinami tam tikrų rajonų vietiniai gyventojai – baltarusiai, rusai, ukrainiečiai. Antai Maskvos srities gyventojai **литвá** vadina vakarų pusėje gyvenančius rusus. Labiau ją pietus gyvenantys ukrainiečiai litvinais vadina baltarusius, taip pat dalį šiaurinių ukrainiečių. Volynės srities šiaurės rytių dalies (Ukraina) ir kaimyninių Bresto srities rajonų (Baltarusija) gyventojai litvinais laiko į šiaurę gyvenančius baltarusius – pagrindinių Bresto–Pinsko baltarusių tarmių atstovus. O šie litvinais pravardžiuoja šiaurinių Jeseldos ir Bresto tarmių, taip

¹⁰⁸ Н е п о к у п н а с А. *Baltai slavų giminaiciai*, Vilnius, 1983, 38.

¹⁰⁹ Apie vogtines vestuves lietuvių kultūroje žr. B a l d a u s k a s J. Pirktinės vestuviės. – *Mūsų tautosaka* 10, Kaunas, 1935, 3–123.

¹¹⁰ Н е п о к у п н ы й А. П. – *Общая лексика германских и балто-славянских языков*, Киев, 1989, 67.

¹¹¹ Н е п о к у п н а с А. *Baltai slavų giminaiciai*, 39–41.

¹¹² Dėl istorinės tradicijos išlaikymo paprastu (kaimo) žmonių atmintyje be galiojdomus yra M. Davainio-Silvestravičiaus 1887 m. Pabebirvių kame (Raseinių pavietas, Girkalnio parapija) iš valstiečio Kiklikio užrašytas pasakojimas, atspindintis, kaip atrodo, XI ar XII a. asmenis ir įvykius, žr. G i e d r o i ć M. The Rulers of Thirteenth Century Lithuania: the Theory of Anglo-Saxon Origins. – *Lituanistica* 2(18), 1994, 3–20.

pat Gardino-Baranovičių tarmių astovus ir t.t. Žodžiu, etnonimų **литвіны** (**литвяки**, **литвá**, **литóвцы**) vartojimo orientacija eina šiaurės ir šiaurės vakarų kryptimi¹¹³, kitaip tariant, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, jai priklausiusių slaviškųjų žemiy ir etnografinės Lietuvos kryptimi. Seniai žinoma, kad čia minimais etnonimais XVI–XVII a. buvo vadintami ne tik tikrieji lietuviai, etnografinės Lietuvos gyventojai, bet ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojai slavai. Bet etnonimai **литвіны** (**литвяки**, **литвá**, **литóвцы**) ir **Литва́**, kaip krašto, teritorijos pavadinimas, vis dėlto daugiausia asocijuoja su šiaurės vakarų Baltarusija¹¹⁴.

Ta proga būtina prisiminti ir tokį atvejį, kad 1648 m. Tartu išleistoje J.Gutslaffo estų kalbos gramatikoje vokiečių kalbos žodis *Pole "lenkas"* išverstas *Leitte*. Iš tikryųjų *Leitte* yra estiškas lietuvio pavadinimas, atejęs iš latvių kalbos (*leitis "lietuvis"*). Mat pietų Estija 1561–1625 m. (oficialiai ligi 1629 m.) buvo lenkų valdžioje, ir lenkiškos Livonijos sritys buvo tada administraciškai ir kultūriškai glaudžiai susijusios su Lietuva, pirmiausia Vilniumi. Suprantama, kodėl estai lietuvius ir lenkus galėjo vadinti tuo pačiu žodžiu¹¹⁵.

Verta dėmesio tyrinėtojų išvada, kad su mažomis išimtimis etnonimai **литвіны** (**литвяки**, **литвá**, **литóвцы**) gytų slavų gyventojams nėra autonimai, taigi tautovardžiai, kuriais jie patys save vadinty¹¹⁶. Šią išvadą patvirtina savotiškos **литвá** reikšmės, kurias jis turi rusų kalbos tarmėse. Onegos apylinkių rusų tarmėse **литвá** vartojamas unikalia reikšme "tauta, tautybė". Tomsko srities tarmėse **литвá** reiškia vietinius gyventojus ne russus, pvz., *Чудь называли остыками и литвой* – "Čiudę vadino ostiakais ir lietuviais". Tulos apylinkėse plūstamai **литвá** pavadinami ir valstiečiai, atvažiavę šienauti iš gretimo kaimo: "Paprastai tai valstiečiai iš gretimo Voskresenskoje kaimo, vietiniai rusai; kaimas yra 3 km ant to paties Upos vakarų kranto kaip ir Selino kaimas. Selino kaimo vaikiščiai šaukia šienpjoviams per upę: **Эй, литва поганая!** Visais kitais atvejais santykiai su voskresenskiečiais draugiški"¹¹⁷.

Šį rusų etnografų liudijimą interpretuojant, reikia turėti galvoje, kad upėvardis **Упа** yra lietuviškos (baltiško) kilmės, o pasakumas **литва поганая** rusų metraščiuose reikė "Stabmeliškoji Lietuva" ir šalia **литва безбожная** buvo mégstamas plūstamasis Lietuvos apibūdinimas. Kitas plūstamas Tulos apylinkių posakis uga **литовские люди**¹¹⁸. Archeologijos, lingvistikos ir istorijos duomenys rodo, kad Aukštutinės Volgos ir Okos baseine baltais galėjo

¹¹³ Н е п о к у п н ы й А. П. Балто-севернославянские языковые связи, 154; СБГ 2, 661–662; К л и м ч у к Ф.Д. Восточнославянский этоним "литвины". – Tarptautinė baltistikos konferencija 1985 m. spalio 9–12 d. Pranešimų tezės, Vilnius, 1985, 168–169.

¹¹⁴ К л и м ч у к Ф.Д. Указ. соч., 169.

¹¹⁵ A r i s t e P. Wie der Este Litauen und Litauer nennt. — *Baltistica* 3, 1967, 205.

¹¹⁶ К л и м ч у к Ф.Д. Указ. соч., 169.

¹¹⁷ СРНГ 17, 71.

¹¹⁸ СРНГ 17, 73.

išlaikyti savo kultūrą, vietomis galbūt ir kalba ligi XII a. ir kad, V. Toporovo manymu, baltų-rusų bilingvizmo periodas negali būti visiškai atmetamas¹¹⁹.

Onegos srityje **литвá**, be to, reiškia lenkus ir kazokus, suirutės ir maištų laikais puldinėjusius šiaurinius Rusijos regionus. Novgorodo tarmėse **литвá** šla pasakoma, kai kalbama apie XVII a. pradžios pilietinius karus ir švedų intervenciją¹²⁰.

Iš lietuviškų etnonimų vartojimo gyvojoje rytų slavų kalboje ypatybių ir jų reikšmių apžvalgos matyti, kad, pirma, tie etnonimai rytų slavų gyventojams nėra autonimai, antra, **литвá** turi ne krašto, teritorijos, bet kuopinę reikšmę, vadinas, žymi būri, kuopą žmonių ir, trečia, **литвá** yra daugiskaitinę formą turinčių etnonimų **литвíны**, **литвáки**, **литvóvцы** sinonimas ir bendrinis (ne tikrinis) daiktavardis. Ar apeliatyvas **литвá** atsirado dėl tautovardžio **Литвá** deetnonimizacijos, ar čia yra išlaikyta senoji, priešetnoniminė forma, – tai klausimas, į kurį dar reikia atsakyti.

XV ir XVI a. Lietuvos valstybės aktuose **литва** vadinami valstiečiai, iš Lietuvos išsikélé į rusiškas sritis¹²¹.

Rusų metraščių atskieidžiamas Lietuvos vaizdas mažai skiriasi nuo to, kurį vaizduoja rytų slavų gyvoji kalba. Kad įsitikintume, jog rusų metraščiuose **Литва** reiškia ne tik kraštą, šalį (страна), bet ir žmones, lietuvius (народ, литовцы), užtenka pasižiūrėti į "Пилноjo rusų metraščių rinkinio" tomų rodykles. Kad būtų tikriaus, iš "Новгородская первая летопись младшего извода" (XIII a. pirmoji pusė) paimkime keletą pametinių užrašų, iš kurių aiškiai matyti, kad kalbama apie žmones (bet ne apie kraštą, teritoriją): 1183 m.: На ту же зиму бишася плесковици с Литвою, и много ся пакости издъя плесковицемъ¹²². – "Ты зiemę kovēsi pskoviečiai su lietuviais, ir šie daug šunybių pridare pskoviečiams". 1204 m.: В то же лѣто побѣдиша Олговици Литву и извиша их 7 сот да тысячу¹²³. – "Tais metais nugaléjo Olgovičiai lietuvius ir užmušė jų 1700". 1213 m.: В Петрово говъние изъихаша Литва безбожная... и много створиша зла и отъидоша¹²⁴. – "Per Petro pasninką atsidangino bedieviškieji lietuviai... ir pridare daug bloga ir pasitraukė". "Новгородская первая летопись старшего извода" (XIII–XIV a.) praneša, kad po Mindaugo mirties, sumaištis metu, 1265 m. į Pskovą bėgo 300 lietuvių su žmonomis ir vaikais: Тогда же въбъгоша Литвы въ Плесковъ съ 300 с женами и с дѣтьми, и крестил я князь Святъслав¹²⁵.

¹¹⁹ Топоров В.Н. Древняя Москва в балтийской перспективе. — Балтославянские исследования, Москва, 1982, 3—27.

¹²⁰ СРНГ 17, 71.

¹²¹ Леонтиевич Ф. Акты литовской метрики 1, вып. 2, Варшава, 1897, XIII (rodyklės).

¹²² Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, Москва—Ленинград, 1950, 227.

¹²³ Op. cit., 246.

¹²⁴ Op. cit., 250.

¹²⁵ Op. cit., 85, 314.

Viename iš gražiausių XIII a. rusų grožinės literatūros kūrinių "Слово о погибели Русской земли", kur, kad būty iškelta Kijevos Rusios kunigaikštio Vladimiro Monomacho didybė ir pasaulinis garsas, hiperbolij nešykštima, tarp kita ko, pasakoja, kad Vladimiro Monomacho vardu **Половьци дети своя полошаху в колыбели, а Литва из болота на светъне выникиваху, а Угры твердяху каменныи городы железными вороты, aby на них Володимеръ великий тамо не възехалъ**¹²⁶ — "Polovcai savo vaikus lopšiuose gasdino, lietuviai iš pelkių neišlindo, o ugrai akmeninius miestus geležiniais vartais tvirtino, kad didysis Vladimiras ten neįvažiuotų". Iš pelkių, suprantama, galėjo neišlisti tik žmonės!

Supratimas, kad **Литва** — tai žmonės, lietuviai, kaip tam tikra visuma, rusų metraščių autorij ir sudarytojų sąmonėje toks stiprus, kad gauna kalbinę išraišką, plg. **Литва взяли Одуевъ**¹²⁷ — "Lietuviai paémē Odujevą". **Тое же зимы Литва волости Тфърьскими имали**¹²⁸ — "Taž ziemą lietuviai buvo Tverės valsčių užémę". Togoже **льта Литва взяли Коршевъ**¹²⁹ — "Tais metais lietuviai užémé Korševą". Su veiksniu **Литва** vartojamasis veiksmažodis reiškiamas daugiskaitos forma!

"Senųjų laikų pasakojimas" ("Повесть временных лет"), vadinamasis Nestoro metraštis, yra, V. Kiparsky'o žodžiai, "pagrindinis Rytų Europos seniausios istorijos šaltinis"¹³⁰. "Senųjų laikų pasakojimas" išlikęs keliais nuorašais iš XIV a., bet Jame pasakojama apie X ir IX a. įvykius. Visų nuorašų pamata sudaro pagrindinė redakcija, arba protografas, parengtas vienuolio Nestoro (1056–1116) Kijevos Pečioros vienolyne. Itrauktas yra ir vadinamasis tautų katalogas, sudarytas XI a. pabaigoje (tarp 1093–1095 m.). Tarp įvairių kitų tautų čia pirmą kartą rusų metraščiuose paminėtas ir lietuvių, atitinkamai Lietuvos vardas:

Въ Афетовъ же части съдять Русь, Чюдь и въси языци: Меря, Мурома, Въсь, Мърдва, Заволочьская Чюдь, Пърмь, Печера, Ямь, Угра, Литъва, Зимъгола, Кърсь, Лѣтъгола, Либь. Ляхове же и Пруси и Чюдь присъдять къ морю Варяжскому¹³¹. — "Jafeto dalyje gyvena Rusia, Čiudē ir visos tautos: Meré, Muroma, Vesé, Mardva, Užvalakio Čiudē, Permē, Pečiora, Jämē, Ugra, Lietuva, Žiemgala, Kuršē, Latgala, Lybē. Lenkai gi, Prūsai ir Čiudē glaudžiasi prie Variagų jūros".

Tautų katalogą keliais puslapiais toliau Nestoro metraštis pakartoja, bet kontekstas kiek kitoks:

¹²⁶ Б е г у н о в Ю. К. Памятник русской литературы XIII века "Слово о погибели Русской земли", Москва-Ленинград, 1956, 183—184.

¹²⁷ Полное собрание русских летописей 4 (Новгородская четвертая летопись), Петроградъ, 1915, col. 405 (toliau — ПСРЛ).

¹²⁸ ПСРЛ 15 (Рогожский лѣтописецъ), Петроградъ, 1922, col. 72.

¹²⁹ ПСРЛ 15, col. 75.

¹³⁰ K i p a r s k y V. *Finnougrier und Slaven zu Anfang der historischen Zeit*. — Ural-Altaische Jahrbücher 42, Wiesbaden, 1970, 1.

¹³¹ Ш а х м а т о въ А. А. Повѣсть временных лѣт, Петроградъ, 1916, 3—4.

А се суть инии языци, иже дань даютъ Руси: Чюдь, Меря, Весь, Мурома, Черемисъ, Мърдва, Пърмь, Печера, Ямь, Литъва, Зимъгола, Кърсь, Норома, Либъ; си суть свои языки имуще, отъ колъна Афетова, иже живуть на странахъ полунощныхъ¹³². — "О чia ура kitos tautos, kurios moka duoklę Rusiai: Čiudē, Merē, Vesē, Muromā, Čeremisē, Mardva, Permē, Pečiora, Jamē, Lietuva, Žiemgala, Kuršē, Noroma, Lybē; šios turi savas kalbas iš Jafeto palikuonių, kurie gyvena šiaurės kraštuose".

Šie pagrindinio Rytų Europos seniausios istorijos šaltinio liudijimai pažiūrėti fragmentiški ir šykštūs, bet jų mokslinė istorinė reikšmė tokia didelė, kad pasirodė būtina juos čia pateikti išsisus. Štai kad ir mums rūpimu klausimu: cituojamame ir A. Šachmatovo juvelyro kruopštumu filologiškai apdorotame nuoraše užfiksuota unikali mūsy šalies pavadinimo forma **Литъва**, sutampanti su dabar vartojama jo lytimi *Lietuvā*. Kiti "Senųjų laikų pasakojimo" nuorašai turi **Литва**¹³³, taigi formą be ъ, arba supertrumpojo u. Koks vis dėlto šių formų istorinis santykis ir chronologija?

Anksčiausiai iš X a. antros pusės nuorašais išlikusiouose bažnytiniuose slavų rašto paminkluose jerai ь ir ъ dažnai painiojami, dar dažniau tam tikrose pozicijose jie praleidžiami, o jeigu ir parašomi, tai, atrodo, tik nusiziūréjus į senesnius tekstu. Tai supertrumpyjų balsių kritimo pradžia — ne bendraslaviskojo reiškinio, bet rytų slavams būdingo vieningo proceso pradžia¹³⁴. Vakarų ir pietų slavuose šis procesas prasidėjo šimtmeciu anksčiau. Jau 828 m. Sancti Canuti analuose randama vakarų slavų forma *chneze* vietoj sl.**kннедзъ* "kunigaikštis"¹³⁵. XI a. pabaigoje ir XII a. pradžioje, kai Kijevo Pečioros vienuolyne Nestoras sudarinėjo ir redagavo "Senųjų laikų pasakojimo" protografą, jery kritimo banga buvo tiek įsibėgėjusi, kad juos žymeti nekirčiuotoje pozicijoje buvo nebegalima. O ką jau kalbėti apie XIV a. ir vėlesnius nuorašus! Bet senųjų tekstų pavyzdžiu tautų katalogo vardus Nestoras užrašė su jerais. Yra žinoma, kad Nestoras naudojosi senesniu metraščiu, kurį A. Šachmatovas vadina Pradiniu sąvadu (**Начальный свод**)¹³⁶, pametiniais užrašais, pradedant 852 (6360) metais. Ne kuo kitu, o, matyt, nusisiūréjimu į senesnius raštus reikia aiškinti ir tą faktą, kad tarp Lietuvos vardo užrašymų 1352—1389 m. ukrainiečių istoriniuose dokumentuose pasitaiko ir formų su jero ъ: **Литва**, **Литвы**, **Литъвы**, **Litwy**, **Литву**, **Литвою**, **в Литве**¹³⁷. Iš čia aiškėja, kad forma **Литва** yra išriedėjusi iš formos **Литъва**

¹³² Ш а х м а т о въ А. А. *Пoeсть временныx лѣтъ*, 10.

¹³³ ПСРЛ 1 (Лаврентьевская летопись), Москва, 1926, col. 4,11; 2 (Ипатьевская летопись), Москва, 1962, col. 4,8; 38 (Радзивиловская летопись), Ленинград, 1989, col.11, 13, 66; *Pomniki dziejowe Polski* 1, Warszawa, 1960, 551, 557, 702.

¹³⁴ К i r a g s k y V. *Russische historische Grammatik* 1, Heidelberg, 1963. 93; Г о р ш к о в а К. В., Х а б у р г а е в Г. А. *Историческая грамматика русского языка*, Москва, 1981, 65—67.

¹³⁵ К i r a g s k y V. Loc. cit.; Б и р н б а у м Х. *Праславянский язык. Достижения и проблемы в его реконструкции*, Москва, 1987, 189.

¹³⁶ Ш а х м а т о в А. А. Указ. соч., XXII.

¹³⁷ Словарик староукраїнської мовы XIV—XV ст. 1, Київ, 1977, 549.

nekirčiuotoje pozicijoje iškritis jerui. Vadinasi, Kijevo Rusios ir kitų ryty slavų istorinių šaltinių **Литва** jokiu būdu negali atspindėti lietuviškosios formos **Lietva*, kaip kartais nepagalvojus mūsų mokslinėje klausimo literatūroje teigama. Būdami stipriojoje pozicijoje, taigi turėdami kirtį, supertrumpieji ъ ir ѿ išsirutuliojo ligi normalių balsių e ir o. Todėl rus. **литовец** "lietuvis" ir **литовский** "lietuvių, lietuviškas" reguliarai fonetiškai yra atsiradę iš prolyčių ***литъвък-** ir ***литъвъск-**, pasidarytų iš pirminės formos **Литъва**. Tad rus. **литовец** nerodo buvus gretiminę formą *Lietavā*, kaip to norėtų kai kurie mūsų tyrinėtojai. Pirmine forma **Литъва** remiasi ne tik ukr. **Литвá**, **литóвскíй** ir baltar. **Литвáлітóвскíй**, bet ir lenkų *Litwa*, *litewski*. Fonetinė raida čia yra tos pat rūšies kaip, pvz., rus. **лоб**, gen. **лба** "kakta", lenk. *leb*, gen. *lba* "galva" šalia s. rus. **льбъ** "kaukolė", s. sl. **льбънь** "kaukolės" arba rus. **сон**, gen. **сна** "miegas", lenk. *sen*, gen. *snu* greta s. sl. **сънъ**. Idomu, kad slaviškasis Lietuvos vardas *Litva* garsų atitikimų atžvilgiu elgiasi taip, tarsi būty savas žodis, plg. s. sl. *zima* : liet. *žiemà*, s. sl. *iti* : liet. *eiti*. Iš tikrujų jis pasiskolintas iš lietuvių kalbos. Reguliarus garsų atitikimas, kuriuo pasižymi iš senų laikų paveldėti bendri slavų ir baltų kalbų žodžiai, rodytų, kad į slavų kalbas *Lietuvā* patekusi seniai.

Naujausių tyrimų duomenimis, IX a. visame slavų kalbų plote tikriausiai jau buvo supertrumpieji ъ ir ѿ ide. trumpųjų i ir u (= liet. i ir u) vietoje. Manoma, kad jie virto ъ ir ѿ apie VIII a.¹³⁸ Vadinasi, *Lietuvā* į slavų kalbas turėjo patekti prieš VIII a. Diftongų monoftongizacija laikoma slavų kalbose įvykusia V–VI a.¹³⁹ Kada tai atsitiko rytų slavuose, rodytų upėvardžiai: rusų **Лучеса** (Aukštutinio Dnepro baseine) ir baltarusių **Гуя** (Nemuno baseine). Jie gauti iš lietuvių *Laukesà* ir *Gaujà*. Manoma, kad šiuos vardus slavai galėjo gauti jau V a., kai, slinkdami iš pietų, pasklido po baltų teritoriją. Tikriausiai netrukus po to šių hidronimų *au* išvirtė slavų ū. Bet to reiškinio datavimą sužinome iš visai kito slavų pakraščio – pietų. Diftongus *ei*, *ai*, *eu*, *au* slavai dar turėjo sveikus, kai III–IV a. daugybę žodžių skolinosi iš gotų, plg. gotų *kaupon*, *kausjan*, *kaisar*, *leihwa*, *gabeins* ir slavų *kupiti* "pirkti", *kusiti* "gundyti", *cesar* "imperatorius", *lichva* "palūkanas", *gobino* "turtai". Iš čia matyti, kad slavų kalbose diftongai buvo monoftongizuoti V–VI a. Logiška būty manyti, kad *Lietuvā* į slavų kalbas pateko kartu su upėvardžiais *Laukesà* ir *Gaujà*. Vadinasi, *Lietuvā*=**Литъва** slavai bus pasiskolinę V a. ar šiek tiek anksčiau. Néra abejonės, kad tuo metu Lietuvos vardas turėjo pavidalą **Leituvā*. Kad šaknyje būta dvibalsio *ei*, rodo lat. *leǐtis*.

"Senųjų laikų pasakojime" užfiksuota etnonimija struktūrinės-gramatinės reikšmės požiūriu dalijasi į dvi grupes: kuopinius pavadinimus ir tautovardžius, nusakomus įprastine daugiskaitos forma. Kuopinių pavadinimų grupę sudaro: 1) pavadinimai su galūne -a (kartais po minkštojo priebalsio), pvz., **зимъгола**/**зимигола**, **льтьва**, **литъва**, **меря**, **мърдва**/**мордъва**,

¹³⁸ S tie b e r Z. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa, 1979, 28–29; Б и р н б а у м X. *Праславянский язык. Достижения и проблемы в его реконструкции*, 48.

¹³⁹ S tie b e r Z. Op. cit., 23–24; Б и р н б а у м X. Указ соч., 49.

морома/норома/нерома, пещера, угра/югра ир 2) pavadinimai su galūne -ь (< *-i), pvz., весь, корсь, либъ, пермъ, людъ, ямъ (Novgorodo metraščiuose dar ir водъ, сумъ). Prie šios grupės šliejasi ir pagrindinis Nestoro metraščio etnonimas русъ, vartojaamas tik tokia forma. Nesunku pastebeti, kad visi kuopiniai etnonimai, išskyrus русъ, yra finougrų ir baltų genčių bei kilčių pavadinimai. Jie supriepriešinami su slavų tautovardžiais, turinčiais daugiskaitinę formą, kaip antai: деревляне, поляне, вятичи, кривичи, дулъби, хървате ir kt.¹⁴⁰. Iš to tyrinėtojai daro išvadą, kad kuopiniai pavadinimai yra slaviškasis perteikimas tautovardžių savivardžių, kuriais finougrų ir baltų gentys bei kiltys pačios save vadino¹⁴¹. Kitaip tariant, iš šių genčių ir kilčių kalbų buvo slavų perimta tiek etnonimų forma, tiek ir kuopinė reikšmė, plg., pvz., весь < vepsā, сумъ < suomi, ямъ < häme, matyt, ir русъ < suomių ruotsi "švedai".

Tas pat pasakytina ir apie tautovardžius su galūne -a, tarp jų apie Литъва/Литва. Vadinasi, ir pati pirminė forma *Leituvā, ir jos kuopinė reikšmė, ryškiai paliudyta seniausiam Rytų Europos istorijos paminkle "Senųjų laikų pasakojimas" bei reikšmė "народ, žmonės (lietuviai)" kitose rusų kronikose, matyt, susidarė ne slavų, bet senovės lietuvių kultūroje ir kalboje. Apie V a. po Kr. suėjė į sąlytį su lietuvių kiltimis, per ilgus bendravimo šimtmečius, slavai tikriausiai émė tai, kas jau buvo gatava. Tokia, matyt, buvo kuopinė *Leituvā reikšmė, užfiksuota Nestoro kronikoje, kur mūsų tautos vardas iš tiesų pasirodo ne vien kaip etnonimas, bet kaip kuopinis bendrinis daiktavardis: s. rus. литъва "lietuviai"¹⁴².

Dabar savaimė kyla klausimas, kiek tokią kuopinę *Lietuvā reikšmę remia pačios lietuvių kalbos duomenys ir ar iš viso remia. Prisiminė, kad, kaip jau ne sykį minėta apžvelgiant ligšiolinius tyrimus, be Lietuvā, turėta ir gretiminė lytis Lietavā, į keltą klausimą galime teigiamai atsakyti: dabartinėje lietuvių kalboje, jos tarmėse yra nemaža priesagų -uva/-ava vardažodžių, turinčių kuopinę kolektyvinę reikšmę, plg.:

bernavà "jauny vyry, bernų bûrys" Ck, Dglš (LKŽ I 769);

brolavà "brolija, broliai ir seserys" Užp, Str, Ds, Dgl, plg. *Suvažiavo visa brolavà* (broliai, brolių vaikai, brolių dukterys su vyrais...) Ds (LKŽ I 1069);

broliavà "brolija, broliai ir seserys" Dglš (LKŽ I 1069);

broluvà, bróluva "brolija, broliai ir seserys" Trgn, Ktk (LKŽ I 1072);

kéltuva, keltuvà "galvijų bûrys, banda; galvijai" Mž, BB, Dsn, Ad, Tvr (LKŽ V 551);

poniavà "ponija, daug pony" Dglš (LKŽ X 428);

sesiuvà "visos seserys" Dglš (LKŽ XII 438);

sesuvà "sesery vaikai" Trgn, plg. *Seserų tai mes tik keturios, o sesuvôs jau visas pulkas* Trgn (LKŽ XII 457);

¹⁴⁰ Х а б у р г а е в Г. А. Этнонимия "Повести временных лет", Москва, 1979, 167—169.

¹⁴¹ Х а б у р г а е в Г. А. Указ. соч., 218.

¹⁴² Ф а с м е р М. ЭСРЯ 2, 502.

šašavà "mažų vaikų būrys" Ml (LKŽ XIV 537);
šimtavà "dešimtoji gyvenimo metų dešimtis" Lb, plg. *Ana nukaršus, gal jau šimtavoj* Lb (LKŽ XIV 822);
sišavà "būrys, pulkas (vaikų)" Vdš, Ml, Prng (LKŽ XIV 915);
sunavà "šunų būrys, šunija; padaužų nenaudėlių, niekšų gauja" Švnč, Dv, Tvr, Lbv, Slk, Str (LKŽ XV 354);
šuniavà "šunų būrys, šunija; padaužų nenaudėlių, niekšų gauja" Lp, Rtn, Pv, Vv (LKŽ XV 360).

* *Lietuvā=литъва* "lietuviai" savo reikšme gražiai į šią kuopinių bendrinių daiktavardžių klasę. Šis įsijungimas savo ruožtu kelia uždavinį nustatyti, kas buvo ta kuopa, tas būrys žmonių, taigi ta pradinė socialinė grupė, kuri buvo vadinama bendriniu daiktavardžiu **lietuvā = литъва*.

3. Lietuvos vardas, jo gretiminės lytys ir vediniai

Kaip iš dėstymo matyti, rusų, baltarusių, ukrainiečių **Литва** ir lenkų *Litwa* yra dėsningai išriedėjusios iš seniausios formos, paliudytos kaip **литъва** Nestoro metraštyje ("Senųjų laikų pasakojime"). Pagarsiui ji sutampa su autentišku, dabar vartojamu Lietuvos vardu *Lietuvā* < **Leituvā* ir apie V a. po Kr. slavų buvo pasiskolinta. Nestoro metraštyje ir kituose seniausiuose ryty slavų rašto paminkluose paliudyta forma *Litva* (be jero ъ) taip pat iš **литъва** kilusi ir tariamos lietuviškos lyties **Lietva* nerodo. Pirmosios Lietuvos vardo fiksacijos Vakaru ir Centrinės Europos istoriniuose šaltiniuose – Quedlinburgo analuose 1009 m. (in confinio Rusciae et L i t u a e)¹⁴³ ir vengry-lenkų kronikoje XI a. (contra L i t u u a m a c i e s m o v i t)¹⁴⁴, – deja, patinka mums ar nepatinka – turi slavišką vardo formą¹⁴⁵, vadinasi, buvus liet. **Lietva* taip pat nerodo. Centrinės ir Vakarų Europos žmonės iš pradžių, kol kontaktai su Lietuva nebuvo dar išsiplėtę, informaciją apie Lietuvą daugiausia gaudavo per slavus.

Estai Lietuvą dabar vadina *Leedu* arba *Leedumaa* (*maa* "žemė"). Nors kamienas *Leedu* "Lietuva" ir *leedu* "lietuvių, lietuviškas" leksikografiškai paliudytas vėlai, tik XVIII a., estų kalboje jis egzistavo seniau, – tai rodo, pvz., tas faktas, kad kiškis (*Lapus europaeus*), kuris Baltijos vokiečių kalboje buvo vadinas *Litauehrhase*, Vidurio Estijos tarmėse vadinas *lietujänes* (su tarmine ē diftongizacija į ie). Todėl kamienas *Leedu*, *leedu* kildinamas iš *lētta* arba *lētta* (+ balsis) ir tiksliai atitinka *Lietuvā* arba jos tarpinę lytį **Lētuvā*, kurias estai pasiskolinę XIII a. pradžioje¹⁴⁶.

¹⁴³ *Scriptores rerum Prussicarum* 1, Leipzig, 1861, 237.

¹⁴⁴ *Pomniki dziejowe Polski*, wydal A. B i e l o w s k i 1, Warszawa, 1960, 495.

¹⁴⁵ K a b e l k a J. *Baltų filologijos žvadas*, 111. Plg. S a l y s A. Lietuvos vardo kilmė, 696.

¹⁴⁶ A r i s t e P. Wie der Este Lituaen und den Litauer nennt. – *Baltistica* 3, 1967, 205–207.

Lyties *Lietuvà* bûta gerai pažystamos mûsy šiauriniams giminaičiams latviams. Randama K. Miûlenbacho ir J. Endzelyno žodyne (EH I 757), pasitai ko liaudies dainose, kur turi savotiškâ, niekur kitur nepaliudyta loc. sing. lyti: *Saki, saki, sakulite/Kuo redzēji Lietuvēja?* — "Sakyk, sakyk, sâkulyte, kâ matei Lietuvoje?") BW 2617,5. Iš kamieno *Lietuv-* pasidarytas vienas kitas gyvenamosios vietas pavadinimas: *Liêtuvietis*² Krimulda, *Lietuvieši* Vecgulbene. Gretimybë *Liêtuvietis*² / *Liêtvietis*² Krimulda¹⁴⁷ rodo, kad *Liêtvietis*² yra kilës iš *Liêtvietis*² su balsio u sinkope ir *Lietvieši*² Vêjava — iš **Lietuvieši*. Vadinasi, **Lietva* čia taip pat néra.

Be *Lietuvà*, seniau vartota taip pat gretiminë lytis *Lietavà*. Iš gyvosios lietuvių kalbos *Lietavà* dar spëta užfiksuo ti Zietelos (Gardino sritis Baltarusijoje) lietuvių šnektoje. Su priesaga -iškis čia pasidarytas ir lietuvio pavadinimas *lietaviškis* (kaip *Sasnava* : *sasnaviškis*). *Lietava* su vediniu *lietavnieks*, atrodo, plačiau vartota Rytų Latvijoje, pvz., Drusti (ME II 506, EH I 757), ir 8 kartus paminëta latvių liaudies dainose. Ne vienu atveju paliudyta vietovardžių, kaip antai *Lietavas*² Graši, *Liêtavietis* Ranka (plg. Elgerio žodyno *lietavietis* "lietuvis"), *Lietavieši*² Vecgulbene, *Lietavnieki*² (keli vienkiemiai Rytų Latvijoje)¹⁴⁸. Su lat. *lietavnieki* "lietuviai" galbût galima lyginti Novgorodo ir Pskovo metraščių *litovniki* "t.p.", taigi čia matyti kamieną *Litov-* < liet. **Lietav-*. Bet toks aiškinimas kyla daugiau iš arealinių, o ne fonetinio pobûdžio sumetimų (fonetiškai *litov-* gali bûti ir iš **lit'v-*).

Bûta dar vieno Lietuvos vardo varianto.

Lietuvos vardo kilmę aiškinant, didelë reikšmë teikiama — ir tai daroma ne be pagrindo — latvių kalbos lietuvio pavadinimui *leītis*, pl. *leīši*. Kokiu bûdu šis pavadinimas atsirado, tyrinétojų nuomonës skiriasi. Kad paaiškintų lat. *leītis* susidarymą, J. Otrëbskis taré buvus atskirą Lietuvos vardo lyti **Leitā*. Su priklausomybë žymincia priesaga -jo- J.Otrëbskis ir kildino iš jos *leītis*, pl. *leīši* < **leitjat*¹⁴⁹. Panašiai mané ir A. Salys: iš **Leitā* (> **Lietā*) pasidarytas lat. *leītis* "lietuvis", senas priklausomybës bûdvardis¹⁵⁰. J. Otrëbskis dar pridûré, kad tarp šaknies pavidaly liet. *leit-* ir lat. *leit-* balsių sântykis esâs toks pat kaip ir pvz., tarp *diēvas* ir *deīvē*. Kitaip tariant, vie toj *ie* dvibalsi *ei leītis* todël turjs, kad jis esâs išvestas (**Lietā* atžvilgiu)¹⁵¹. Lat. *leītis* iš **Leita* kildino dar A. Bezzengeris, tačiau **Leita* jis klaidingai laikë dialektine (augšzemnieky) lytimi, kilusia iš sl. *Litva* (su tarmine ī diftongizacija)¹⁵².

K. Kuzavinis spéjo, kad *leītis* išsirutuliojës iš senesnës lyties **leitvîs* (gy-

¹⁴⁷ B ü g a K. RR 3, 613; E n d z e l ī n s J. *Latvijas PSR vietvārdi* 1(2), 340.

¹⁴⁸ B ü g a K. RR 3, 613; E n d z e l ī n s J. Op. cit., 340; t o p a t i e s, *Darbu izlase* 4(2), Riga, 1982, 389.

¹⁴⁹ O t r è b s k i J. *Gramatyka języka litewskiego* 1, 3; t o p a t i e s, Balt. **leitā*, 201.

¹⁵⁰ S a l y s A. Lietuvos vardo kilmë, 695.

¹⁵¹ O t r è b s k i J. Loc. cit.

¹⁵² B e z z e n b e r g e r A. *Lettische Dialekstudien*, Göttingen, 1885, 134 (išn).

vavusios greta **leituvis* > *lietūvis*) kaip *pietys* – iš *pietvys*¹⁵³. V. Mažiulis *leitis* taip pat vedė iš **leitvis*, remdamasis atstatytąja lytimi **Lietva* ir kaip paralelę nurodydamas lot. *Sudi*, vok. *Suder* "sūduviai" < **sūdv-*¹⁵⁴.

Vien fonetikos žiūrint, negalima pasakyti, ar *leitis* prolytė buvo **leiti a-* ar **leituvia-* (bet jokiu būdu ne **leitvi a-*, nes Lietuvos vardo varianto **Leitvā* > **Lietvā* niekad nebuvo). Mat, kaip rodo liet. *pietvys* pakitimas į *pietys*, **leituvia-* fonetinė raida į *leitis* per tarpinę stadiją **leitvi a-* yra visai galima, – visai tokią pat raidą yra išgyvenęs latvių tautovardis, plg. dial. *latuvīs*, *latuvisks* ME II 425, EH I 722 > *latvis*, *latvisks* > *latiskis* Nigranda, Saldus. Balsio *u* sinkopę ir priebalsio *v* eliminaciją būty lengvinės šaknies kirtis: **léituvia-*). Vadinsi, klausimo sprendimui reikia papildomų duomenų.

Tarp daugybės latvių vardų ir mikrotoponimų su šaknimi *Leit-*, *Leiš-*¹⁵⁵ nėra né vieno, kad turėtų -v- ar -uv-. Taip elgiasi ir bendriniai žodžiai, plg. *leitis* "lietuvis" (fem. *leitiéte*) Jaunseiseve, "iš Lietuvos įvežta kiaulė" Džūkste, "didysis sviestas (kur neatsiskyrusios pasukos)" Gramzda, Priekule, Saldus, *Leiši* nom. pl. "Lietuva" Nīca, *leitene* "lietuvié" (liaudies dainose), *leitine* "t.p." Dunika, *Léitiene*² "t.p." Aknīste, *leitēns* "mažas, jaunas lietuvis; kas kaip lietuvis elgiasi ar rengiasi" Alūksne, Pļaviņas, "iš Lietuvos įvežta kiaulė" Džūkste (ME II 446–447, EH I 731–732). Istoriniuose dokumentuose apie Kuršą randama pavardė *Leitis*: *Merttin Leitte* 1582, *Jurgen Leytte*¹⁵⁶.

Kaip matyti iš geografinio išsidėstymo, lietuvių (lietuviés) pavadinimai su *leit-* telkiasi vakarų Latvijoje, Kurše, bet žinomi ir rytų Latvijoje, kur daug šios šaknies vietovardžių. Todėl manoma, kad *leitis*, pl. *leiši* yra atsiradę Kurše ir iš čia plitę rytų kryptimi. Rytų Latvijoje, kaip minėta, randami *Lietuva*, *Lietava* ir jų vediniai su laukiamu dvibalsiu ie šaknyje. Vardo *leitis* dvibalsis ei laikomas reguliarus dvibalsio ie kuršišku perdirbiniu¹⁵⁷.

Latviškasis lietuvių pavadinimas ir iš jo kilę vietovardžiai bei mikrotoponimai išskiria savotišku šaknies vokalizmu ir -uv-/ -v- neturėjimu. Šias ypatybes reikia aiškinti kartu. Iš jų galima spręsti, kad būta dar vieno, atskiro Lietuvos vardo varianto, būdingo lietuvių arealo šiaurės vakarų daliai, iš kur kuršiai ir atitinkamai latviai ji ir bus pasiskolinti. Pagal analogiją, kad *lietūvis* su priesaga -io- pasidarytas iš kuopinio daiktavardžio **lietuvā* = **литъва** "lietuvių", galima daryti prielaidą, kad lat. *leitis*, pl. *leiši* < **leiti a-* su ta pačia priklausomybė reiškiančia priesaga yra išsivestas iš kuopinio bendrinio daiktavardžio **léitā* "lietuvių". Tieki **lietuvia-* (> *lietūvis*), tiek ir **léiti a-* (> *leitis*) pradžioje buvo vienos tos kuopos, žmonių būrio nario

¹⁵³ Kuzavinius K. — Lietuvos vardo kilmė, 14.

¹⁵⁴ М а ж ю л и с В. К балтискому и индоевропейскому дативу ед. ч., 41, išn. 111.

¹⁵⁵ Būga K. RR 3, 613; Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi* 1(2), 291–292.

¹⁵⁶ Kiparsky V. *Die Kurenfrage*, Helsinki, 1939, 302.

¹⁵⁷ Endzelīns J. Rec.: *Die Kurenfrage von V. Kiparsky*. Helsinki, 1939. – FBR 20, 1940, 251 (= Endzelīns J. *Darbu izlase* 3(2), Rīga, 1980, 557).

pavadinimai ir reiškė "Lietuvai, *leitai prilausantis". **Léita* (> *leītis*) gali turėti išlaikęs sveiką senąjį dvibalsį *ei* dėl to, kad buvo kirčiuotas. Variantų *Lietuvà*, *Lietavà* dalis paradigmos formų buvo kirčiuotos gale (*Lietuvà*, *Lietuvôs*, *Lietuvojè*). Čia, nekirčiuotoje pozicijoje, dvibalsis *ei* ir bus buvęs monoftongizuotas (> *ē), vėliau išvirtęs į ie ir apibendrintas visai paradigmai¹⁵⁸. Šie darybiniai ir fonetiniai procesai greičiausiai vyko lietuvių kalbos dirvoje. Kad toks latviškojo lietuvio pavadinimo atsiradimo aiškinimas teisingas, rodo viena aplinkybė.

XV–XVI a. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teismų aktai spėjo užfiksuoti kategoriją valstiečių, prižiūrėjusių valdovo žirgus ir vadintų l e i č i a i s – slaviškają akty kalba леиты, леити, лейтеве. Mes turime autentišką, gyvojoje mūsy kalboje paliudyta jų pavadinimą – tai devynių Lietuvos kaimų vardas *Laičiai*, Anykščių, Kupiškio, Molėtų, Pakruojo, Trakų, Ukmergės ir Varėnos rajonuose, taip pat *Laitēliai* (du kaimai) ir viensėdžiai *Laitiškis* Anykščių, Ukmergės ir Rokiškio rajonuose¹⁵⁹. *Laičiai*, *Laitēliai*, *Laitiškis* turi *La-*, dėl sukietinto *l* kilusį iš *Le-*, *Laičiai*, be to, šaknies kirtę. *Laičiai* < *Leičiai* (= леити) tegali būti kilę iš **leīt̥ai*. Iš čia matyti, kad valdovo žirgus prižiūrėjusių valstiečių pavadinimas tiksliai sutampa su latvišku lietuvių pavadinimu *leiši* < **léit̥ai*. Abu šie žodžiai yra bendros kilmės, taigi priklauso tai pačiai šakniai (žr. žemiau).

Kadangi lat. *leiši* < **leīt̥ai* rodo buvus **Léitā*, yra galima, kad, kaip manė A. Salys, *Lietuvà*, *Lietavà* priesagos -*uva*/-*ava* vėliau pridėtos – kuopinę reikšmę iš tikrujų turi ne pati priesaga, bet galūnė *-ā (< ide. *-AH). Tai matyti iš tokijų atvejų, kur priesaginis vedinys ir galūnės *-ā forma funkciskai yra tolygūs, pvz., šysà "būrys, pulkas, daugybė" : šišavà "t.p.".

Daugiskaitinės formos atsiradimas (*lietuvis* : *lietuvių* kaip *brólis* : *bróliai*), atrodo, suvaidino lemiamą vaidmenį mūsy etnonimo raidoje. Daugiskaitinė forma, padaryta pagal vienaskaitos kamieną ir kirčiavimą (*lietuvis* < **leituvia-* : *lietuvių* < **leituviai*) žymėjo atskirus genties (kilties) narius – tai kilo iš pačios jos prigimties. Ši aplinkybė sudarė sąlygas kuopinės lyties **lietuva* = литъва "lietuvių" vartojimui siaurėti – pradžioje vadinti lietuvius kaip neskaidomą visumą, kaip gentį (kiltį), vėliau tik kraštą ir valstybę. Paprastosios, iš vienaskaitos pasidarytos daugiskaitos ir kuopinės daugiskaitos varžybų etapą dar spėjo užfiksuoti rusų metraščiai ir rytinių slavų kalbų tarmės: литвины, литвяки, литовцы // литва, литъва. Reikalas skirti atskirus genties, tautos narius ir gentį, tautą kaip neskaidomą visumą, kaip atrodo, egzistavo visą laiką. Dar ir dabar kai kuriose tarmėse skiriama *lietuvių* (sing. *lietuvis*) ir *lietuvių* "lietuvių tauta" (pvz. Gervėciuose)¹⁶⁰.

¹⁵⁸ Dėl tokio ie kilmės supratimo žr. Karaliunas S. *Baltų kalby struktūry bendrybės ir jų kilmė*, Vilnius, 1987, 165 tt.

¹⁵⁹ J. a b l o n s k i s J. *Lietuviški žodžiai Senosios Lietuvos raštinių kalboje*, Kaunas, 1941, 114–115.

¹⁶⁰ S t u n d ž i a B. Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linksniavimo bei kirčiavimo sistemos rekonstrukcijai. – LKK 21, 1981, 193.

4. Lietuva – kariauna

Rusų metraščius skaitydamas, susiduri, kaip jau užsiminta, su pažlūrėti nesuprantamais, mīslingais dalykais, susijusiais su Lietuva ir jos vardu. Kartais stačiai sunku patikėti, kad taip gali būti... Tokia mīslė, pavyzdžiu, yra lietuvių kovos būriai, tiesą sakant, ne tiek patys būriai, kiek tai, kaip jie metraštininkų vadinami.

Rusų metraščiuose labai dažnai minima **Литовская сила** arba **Литовская рать**. Kas tai per daiktas, pamažu aiškėja iš platesnių kontekstų, išsamesnių pasakojimų. Vienas iš tokų pasakojimų yra 1266 m. Pskovo kunigaikštio Daumanto – lietuvio! – vadovaujamo žygio į Lietuvą aprašymas. Daug karauta, plėsta, į nelaisvę pajunta kunigaikštienė Gerdenienė ir du kunigaikštukai, jos sūnūs. Novgorodo pirmasis metraštis rašo: **Князь же Герденъ совкупи около себе силу Литовскую, и погонися по нихъ.** – ”O kunigaikštis Gerdenis sutelkė apie save lietuviškąją jėgą ir juos nusivijo”. Kai vyti (погоню) pskoviečiai pamatė, tvirtai stovėjė šioje Dauguvos pusėje (aišku, žiūrint iš Pskovo pusės). **Литва же начаша бродитися на сю сторону.** – ”Lietuviai émë bristi į šią pusę”. Dievas padėjęs Daumantui: daugelis lietuvių kovojo žuvę, kiti nuskendę upėje. ...только убѣжа одинъ князь Герденъ в малѣдружинѣ – ”... tik pabėgo kunigaikštis Gerdenis su maža kariauna”¹⁶¹. Iš čia pirmiausia matyti, kad **Литовская сила** arba kitur metraštyje **Литовская рать** yra ne kas kita, o kariauna (дружина); taigi šie trys terminai yra sinonimai. Tačiau keisčiausia, kad į vieną gretą su šiais terminais pastatomas ir etnonimas *Lietuva*: per upę kėlęsi būrys karių, kuriuos surinko kunigaikštis, taigi jo kariauna. Ji pavadinta žodžiu **Литва**. Ar gali taip būti!? Matyt, gali... Juk ir anksčiau cituotais atvejais, kur *Litva* aiškiai žymi žmones, lietuvius (bet ne šalį), – o tokį atvejų rusų metraščiuose šimtai – iš tikrujų kalbama ne apie lietuvius apskritai, bet apie karių būry, atliekantį karo žygį.

Toliau dairykimės po rusų metraščius. Štai vienas iš jų, vadinas Rogažės nuorašas, pasakoja apie Lietuvos įvykius XIV a. viduryje, taigi gana velyvas. Metraštyje rašoma: ”... крестиль князя Литовского именемъ Евнутия и его дружину Литву”¹⁶². – ”... krikštijo Lietuvos kunigaikštį Jaunutį ir jo kariauną Lietuvą”. Toliau sakoma: ”И пришедъ посолъ Totui и выдалъ Корьяда и его дружину Литву князю великому Семену Иванович[ю]”¹⁶³. – ”Ir atvyko pasiuntinys Totui ir išdavė Karijotą [Algirdo broli – S.K.] ir jo kariauną Lietuvą didžiajam kunigaikščiui Semionui Ivano-vičiui”. Kitame stulpelyje: ...отпусти Корьяда и его дружину Литву”¹⁶⁴. – ”... paleido Karijotą ir jo kariauną Lietuvą”. Lietuva kariauna?! Kas tai?

¹⁶¹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, 85, 314-
315.

¹⁶² ПСРЛ 15 (Рогожский лѣтописецъ), col. 56.

¹⁶³ Op. cit., col. 58.

¹⁶⁴ Op. cit., col. 59.

Kariauna — ginkluota kunigaikštio palyda — vadinama Lietuva! Apsirikimo negali būti — aiškai, nedviprasmiškai keletą kartų parašyta.

Čia pats metas prisiminti ukrainiečių liaudies dainas, kur *Litva* vidinamas jaunų vyry būrys, užpuolančių ir grobiančių merginas, o ypač tą faktą, kad kai kur vestuvinėse dainose *Litva* yra jaunojo palyda. Analogija su kariauna akivaizdi, ir abiejų reiškinių vidinę struktūrą galima nusakyti formule *Primus inter paris* — Pirmasis tarp lygių (kunigaikštis, jaunikis — jų palyda). Tarkime, kad *Lietuva* (*Litva*) pradžioje iš tikrujų buvo kariaunos pavadinimas, o pats žodis buvo karo terminas. Yra pastebėta, kad dėl pasikeitusių istorinių visuomeninių ir kultūrinių sąlygų netekusi aktualiosios reikšmės karo terminija pereina į papročių — pirmiausia vestuvių — sritį. **Князь** feodalineje Rusijoje buvo karo vadas ir srities valdytojas, o baltarusių liaudies kultūroje **князь** yra čia jaunasis, čia pabrolys, pajaunys, **княгіня** — nuotaka, jaunoji¹⁶⁵. Senojoje rusų kalboje **тысяцкий** buvo karo vadas; dabar rusų tarmėse juo vadinamas tiek jaunojo krikštatėvis, tiek vyriausias vestuvių tvarkdarys¹⁶⁶. Jeigu pradžioje Lietuva (*Litva*) buvo ginkluotų vyry būrys, genties ar karo vado palyda, kažkur Padneprės regione su baltais kontaktavusios rytinė slavų gentys, dabartinių ukrainiečių protėviai, apie V a. po Kr. ir bus pasiskolinusios *Litva*, kaip karių būrio pavadinimą, kuris vėliau jų kalboje ir kultūroje tapo vestuviniu terminu, bet išlaikė senąją reikšmę. Toks galėtų būti ukrainiečių vestuvinių dainų termino *Litva* ir jo specifinės reikšmės atsiradimo aiškinimas.

Tiesą pasakius, kad Kijevo Rusios ir kituose rytų slavų metraščiuose *Litva*, be kita ko, reiškia ir kariauną (дружина), nėra naujas dalykas. Savo garsiojoje dvitomėje studijoje apie lietuvii visuomenės ir valstybės pradžią H. Lowmiański cituoja dvi rusų metraštininkų žinutes. Pirmoji yra apie 1238 m. įvykius: *По том же лѣтѣ Данилъ же возведе на Кондрата Литвоу Минъдога*¹⁶⁷. — "Danilas gi sukélė prieš Konradą Mindaugo Lietuvą". Antroji yra iš 1244 m.: *Придоша Литва і воеваша около Пере-соницъ Аишъвно Роушъкович*¹⁶⁸. — "Atėjo Lietuva ir prie Peresopnicės karioavo Aišvinas Ruškavičius".

Šias žinutes H. Lowmiański taip interpretuoja: "Abiem atvejais, kaip ir daugeliu kity, *Litva* reiškia ne lietuvii kiltį ir ne kraštą, bet karių būrius, kariaunas, pirmuoju atveju — Mindaugo, antruoju — Ruškavičiaus"¹⁶⁹. Tad istorikams seniai žinomas faktas, kad *Lietuva*, be kita ko, buvo ir kariaunos pavadinimas. Mūsų pastebėtos rusų metraščių žinutės, kur aiškiai matyti, kad *Litva* — tai karių būrys, yra iš XIV a. vidurio; H. Lowmiański'o nagrinėjamos žinutės yra apie XIII a. pirmosios pusės Lietuvos įvykius; ukrainiečių liau-

¹⁶⁵ ЭСБМ 5, 87.

¹⁶⁶ Общая лексика германских и балто-славянских языков, 67; Д а л ь В. Толковый словарь живого великорусского языка 4, Москва, 1982, 448.

¹⁶⁷ ПСРЛ 2, col. 776.

¹⁶⁸ ПСРЛ 2, col. 797.

¹⁶⁹ Ł o w m i a ź k i H. Studja nad poczatkami społeczeństwa i państwa litewskiego 2, 331.

dies dainos, kur minima Lietuva, gali siekti maždaug X a. Vadinas, X–XIV a. *Lietuva* (*Litva*) buvo taip pat karių būrio, kariaunos pavadinimas. Kartu ryškėja ir kovos būrių pobūdis – juos sudarė atskirų kunigaikščių ar karo vadų ginkluota apsauga, o karo žygio metu – palyda. Kunigaikščio ar karo vado vardu buvo vadintamas ir pats kovos būrys: Karijoto *lietuva, Jaunučio *lietuva, Gerdenio *lietuva, Ruškavičiaus *lietuva, Mindaugo *lietuva... Šias senosios lietuviių visuomenės pagrindinių kovos vienetus – kariaunų, vadintų *l i e t u v o m i s, – struktūros ypatybes reikia turėti galvoje – jos reikalings tolesniams dėstymui suprasti.

Taigi XII–XIV a. rusų metraščiuose paliudytos tokios Lietuvos vardo (*Litva*) reikšmės: 1) teritorija (šalis, kraštas), 2) lietuviai kaip visuma, kiltis ir 3) kovos būrys, kariauna. Čia būtina pabrėžti, kad rusų metraščiuose, kai kalbama apie Lietuvą kariauną, žodis *litva* iš tikrujų funkcionuoja kaip kuopinę reikšmę turintis bendrinis daiktavardis. Kuopiniu bendriniu daiktavardžiu pavadinimas *litva* lietuviių kaip visumos, kaip kilties reikšme užfiksotas taip pat seniausiam Rytų Europos dokumente "Senųjų laikų pasakojime". Toks jis yra ir dabartinėse baltarusių bei rusų tarmėse, kur *litvá* funkciskai prilyginamas daugiskaitos formų turintiems lietuviių pavadinimams *litviny*, *litviáki*, *litóvcy*. Todėl mėginant rasti atsakymą į klausimą, kuri iš ty trijų Lietuvos vardo reikšmių seniausia, pirminė, mažiausiai šansų pretenduoti į ją turi teritorijos (krašto, šalies) reikšmę. Ji atrodo esanti vėliausia, kilusi iš kilties pavadinimo – lietuviių kilties vardu, matyt, buvo pavadinta ir jos gyvenama teritorija.

Ne mažiau svarbūs šiuo atžvilgiu ir pačios lietuviių kalbos duomenys. Struktūrkai *Lietuvà/Lietavà*, kaip minėta, jeina į priesagos -uva/ava daiktavardžių būrij, pasižymintių kuopine reikšme. Vadinas, ir *litva* = *lietuvà iš pradžių negalėjo žymeti vietas (teritorijos). Struktūrinės semantinės lietuviių kalbos ypatybės numato *lietuvà turėjus žmonių būrio, kuopos reikšmę, kitaip tariant, kovos būrio, kariaunos reikšmę. Bet ar ši *Lietuva/Lietavà* reikšmė yra senesnė už lietuviių kaip visumos, kilties reikšmę, ar ji pirminė, iš turimų duomenų pasakyti dar negalima. Reikia daugiau faktų, papildomų argumentų.

Senovės Skandinavijoje ginkluota palyda, kariauna buvo vadintama žodžiu, labai primenančiu mūsų tautos vardą: s. isl. *lōð* neutr. "palydovai, palyda; kariai, kariuomenė"¹⁷⁰, isl. *lōð* neutr. "būrys, pulkas, minia; lydintieji, palydovai; kariuomenė; pagalba, palaikymas"¹⁷¹, norv. *lid* (*le*, *li*) "t.p."¹⁷², s. šved. *liþ* neutr. "lydintieji, palydovai; kariuomenė"¹⁷³. Tokio pavadinimo kariauną turėjo taip pat kai kurios žemyno germanų gentys, pvz., fryzai, plg.

¹⁷⁰ B a e t k e W. *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur* 1, Berlin, 1965,
380.

¹⁷¹ B ö ð v a r s s o n Á. *Íslensk orðabók*, Reykjavík, 1992, 580.

¹⁷² A a s e n I. *Norsk ordbog med dansk forklaring*, Kristiania, 1918, 443;
t o p a t i e s, *Norsk riksmaðsordbok* 2, Bærum, 1991, 2972.

¹⁷³ D e V r i e s J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden, 1962, 354.

s. frysų *lid* "būrys, palyda"¹⁷⁴. Tai senas bevardės giminės (neutrum) germanų kalbų daiktavardis, kilęs iš ide. **litóm* (-om yra nom. -acc. sing. galūnė). Germ. **lid-am*¹⁷⁵ ir ide. **litóm* žodžio baigmens priebalsių santykis aiškintinas Wernerio dësniu: tas santykis yra visai toks pat kaip ir, pvz., žodžių isl. *faðir* "tėvas", norv., šved. *fader*, s. frysų *feder* ir ide. **pətér* (lot. *pater*, gr. *πατήρ*, s. ind. *pitár* "tėvas").

Kity žemyno germanų, pvz., vokiečių, kariaunos pavadinimas yra tos pat šaknies, bet kito jos balsių kaitos laipsnio, plg. vid. vok. žem. *leide* neutr. "palyda, pripažinus keliaujančiojo viršenybę", dab. vok. *Ge-leite* "lydėjimas, ginkluota apsauga, konvojus"¹⁷⁶. Danų *leide* "sutikimas, pasižadėjimas sau-goti", norv. *leide*, šved. *lejd* "saugumo garantija (laivui, kroviniui ar žmogui karo metu)" laikomi pasiskolintais iš vidurinės vokiečių kalbos¹⁷⁷.

Istorine lyginamaja plotme šių germanų kalbų žodžių ir etnonimo **Leitā* (*Lietuvà*, *Lietavà*) tapatinimas didesnių sunkumų nesudaro. Formaliai jie skiriasi tik šaknies balsių kaitos lapsniais: s. isl. *līð* < **lit-om* : vid. vok. žem. *leide* < **lait-* : liet. **Leitā*, *Lietuvà*, *Lietavà* < **Leit-*. Tokia šaknies balsių kaita būdinga netgi vienos kalbos žodžiams, plg. pvz., liet. *žaibas*, dial. *žaibti* (-sta) "raibti (apie akis)" : dial. *žiēbas* "žaibas", *žiēbti* (-ia) "degti, kurti" : *žibéti* (*žiba*) "švyteti, spindéti". Nagrinėjami germanų kalbų žodžiai žymi ginkluotą apsaugą kelyje ar žygje. Mūsų tautos vardo reikšmė "ginkluota palyda, karių būrys, kariauna" gerai paliudyta rusų metrašciuose, iš dalies ir ukrainiečių vestuvinėse dainose. Tad šių germanų ir baltų kalbų žodžių reikšmė ta pati. Vadinasi, istoriniu etimologiniu požiūriu jie yra giminiški žodžiai, išaugę iš vieno kelmo, veiksmažodinės šaknies, reiškusios "eiti, vykti kartu, lydēti" ir gerai išlaikytos germanų kalbose: s. vok. aukšt. *līdan*, vid. vok. žem. *līden* "(pra)eiti", s. saksų *līthan* "t.p.", s. ang. *liðan* "t.p.", s. isl. *līða* "eiti, vykti, važiuoti", got. *leiðan* "eiti" (< ide. **leita*-). Reikšmių konfigūraciją paryskina šio veiksmažodžio kauzatyvai: dab. vok. *leiten* "vesti, vadovauti", ang. *lead* "t.p.", norv. *leie* "už rankos ar pavadžio vesti" (iš *lede*), danų *lede* "vesti, vadovauti", s. isl. *leiða* "išjudinti, paleisti (i darbą); vesti, vadovauti, valdyti; (pa)lydēti" < germ. **laideja*¹⁷⁸. Iš kity ide. kalbų giminiškomis leksemomis laikoma toch. A *lit-*, *let-*, B *lit-*, *lait-* "tolti, šalintis, pasitraukti; kristi"¹⁷⁹, kurio *lit-* gali rodyti ide. **leit-* arba

¹⁷⁴ Seebold E. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*, The Hague-Paris, 1970, 329.

¹⁷⁵ Seebold E. Op. cit., 329.

¹⁷⁶ Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* 21 Auflage, Berlin-New York, 1975, 433, 435.

¹⁷⁷ Nielsen N. Å. *Dansk etymologisk ordbog* 3. reviderede udgave, København, 1976, 227; Jónasson A. *Ísländisches etymologisches Wörterbuch*, Bern, 1956, 736.

¹⁷⁸ DeVries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 350, 354; Seebold E. Op. cit., 328–330.

¹⁷⁹ DeVries J. Op. cit., 354; Pokorny J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 672 (bet plg. 309); Magnússon Á. B. *Íslensk orðsifjabók*, Reykjavík, 1989, 560.

**lit-*, o *let-*, *lait-* aiškiai tėsia ide. **loit*¹⁸⁰.

Atrodo, kad šios šaknies atstovų turi ir baltų kalbos. Dėmesį patraukia žemaičių tarmių (Als, Šts) veiksmažodis *litinti* (-*ina*) "minti kojomis, tapentti", plg. *Žąsys sulitino muno javus* (suspaudė, sumynė, primynė prie žemės) J.Jabl(Als) LKŽ VII 593. *Minti* ir yra eiti, vykti, plg., pvz., *minti* (*mina, mýné*) "trypti, mindyti...; eiti, žingsniuoti"; vok. *treten* "eiti, žengti; (už)minti"; ang. *tread* "eiti, žengti; (už)minti, mindyti, trypti". Ypač svarbu, kad jo gretiminė lytis *liténti* (-*ëna*) vartojama kalbant apie kelią: *Aš litenù kelj, t.y. praminu* J; *Kelis liténtas* J. Priešdėlinė lytis *pra-liténti* tik tokią reikšmę ir turi — "padaryti taką, kelią praminti" LKŽ VII 588. Mat skandinavų kalbose iš šaknies **leit-* "eiti, vykti kartu, lydēti" yra išsirutuliojusi reikšmė "kelias", plg. s. isl. *leið* fem. "(jūry) kelias, kelio kryptis; kelionė, reisas" < **loitā*. Kad *litinti* ir *liténti* nėra sinonimo *leténti* (-*ëna*) "mindyti kojomis, tapenti, lepentī"¹⁸¹ koks nors perdirbinys, matyt iš jų giminaičių latvių kalboje: *lituôt* "atsargiai eiti, žengti" ME II 475, *àiz-lituôt* "greitai, mikliai nubégsti, nuléksti" EH I 36.

Kaip matyti, šie ide. šaknies **leit-* "eiti, vykti kartu, lydēti" kontinuuantai baltų kalbose vykimo kartu, lydėjimo atspalvio jau nebeturi. Bet gyvojoje lietuvių kalboje randame leksemų, tiksliai išlaikiusių šią pirminę reikšmę, ją atnaujinusių ir regeneravusių kitu, kaip atrodo, daug vėlesniu istoriniu lingvoetnokultūriniu kontekstu ir pirštu prikišamai rodančiu, kad ginkluota apsauga, karių būrys, kariauna yra ne kas kita kaip tie ginkluoti vyrai, kurie žygyje eina, vyksta kartu, lydi, taigi yra palydovai, lydėtojai, palydai. Tai paralelinės šaknies, bet turinčios kitą baigiamąjį priebalsį, būtent **lei-d-* (**lei-dh-*) žodžiai, pirmiausia vienas pagrindinių mūsų kalbos veiksmažodžių *lydēti* (*lydi, -éjo*) "eiti, važiuoti drauge su išvykstančiu asmeniu iki kurios nors vietas", toliau daug retesni, bet tarmėse gerai žinomi veiksmažodžiai *lyduoti* (-*uoja, -avo*) "lydēti" LKŽ VII 411 (s. v. 2 *lydúoti*), *paleidēti* (-*éja*) "palydēti" LKŽ VII 233 ir *léisti* (-*džia, -do*) "lydēti (išeinanti)" LKŽ VII 250, tikriau sakant, ta turinčio daug reikšmių veiksmažodžio *léisti* (-*džia*) dalis, kuri yra išriedėjusi iš **lei-d-* (**lei-dh-*) "eiti, vykti kartu, lydēti". Poetinėje lietuvių kalboje plačiai vartojami jų vediniai (*pa*)*lydējas*, (*pa*)*lydōvas*, *lyduonēlis*, *lydūnēlis* "kas lydi, lydējas" *palýdas* (*palýdas*) "palydovas", *palydnīkas*, *palydúonis* "t.p." LKŽ VII 402, 410, IX 258–259. Kad karas ir vestuvinių papročių terminija daugeliu atveju siejasi ir sutampa, dar kartą patvirtina *pa-lydēti* vediniai *palýdas* (*palýdas*) "vestuvinininkas, lydintis jaunąjį ar jaunąją, vedlys", *palydà* "jaunosios ar jaunojo palydovai vestuvėse", *palydijà* "t.p." LKŽ VII 257–258¹⁸². Ypač reikšmingas kuopinės

¹⁸⁰ Van Winkleen A. J. *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes* 1, Louvain, 1976, 263.

¹⁸¹ Kaip kartais nepagrįstai manoma, F r a e n k e l E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 360. Apie panašaus fonetinio apvalkalo žodžių semantinį supanašėjimą žr. LKK 14, 1973, 147.

¹⁸² *Palydis* "ginkluotas lydėjimas, eskortas" LKŽ VII 258 žinomas tik iš L. Ivinskio raštyų ir juo tvirtai remtis nereikėtų.

reikšmės galūnės *-ā vedinys *palydà*, tiksliai pakartojantis derivacinių procesą, vykusį tokioje tolimoje epochoje, kurią siekia tiktais lingvistinė analizė, kai su ta pačia kolektyvinės reikšmės galūne *-ā (< ide. *-aH) iš veiksmažodiinės šaknies *leit- "eiti, vykti kartu, lydēti" formavosi kariaunos pavadinimas *leitā.

Nagrinėjamos šaknies alomorfų *lei-t- ir *lei-d- paralelizmas apima ir šaknies priegaidę: *léit-*, plg. *Lietuvà*, acc. *Lietuvq*, lat. *leǐtis* "lietuvis" (bet yra ir cirkumfleksinė, plg. *Lietuvà*, acc. *Liẽtuvq*, lat. *Lietava*); *léid-*, plg. *léisti (-džia)* "lydēti", lat. *laǐstiēs* "greitai važiuoti, joti, vykti lēkti". Iš prigimties ilgasis šaknies vokalizmas baltų kalbose reflektuotas akūtine priegaidė, bet nė kiek netrukdė atsirasti leksemoms su trumpuoju vokalizmu: liet. *pralitenti (-ēna)* "padaryti taką, kelią, praminti", *litinti (-īna)* "minti kojomis, tapenti", lat. *lituôt* "atsargiai eiti, žengti", *àiz-lituôt* "greitai, mikliai nubégti, nulékti" taip santykiauja su *léit-* "eiti, vykti kartu, lydēti", kaip lat. *lidēt (-u, -ēju)* "skristi, lēkti", *liduôt* "skraidyti, lakioti", *lidinât (-āju)* "skraidyti, lakioti (ypač apie vanagą)" – su *laǐstiēs (-žuôs)* "greitai važiuoti, joti, vykti, lēkti"¹⁸³.

Iš šių alomorfų pasidarytų leksemų skirtumas, matyt, daugiau buvo vartojimo sritis, leksemos priklausė skirtingiemis šnekos (kalbėjimo) stiliams. *Leit*-leksemos, kaip atrodo, buitinei kleksikai nepriklausė; jos buvo karo terminai. Aukštesnė, priestižinė karo terminijos konotacija, tam tikras sakrališkumas, matyt, ir lėmė, kad daugumas bendrinių *leit-* žodžių iki mūsų dienų neišliko.

Detali lingvistinė analizė rodo, kad **Léitā* (*Lietuvà*, *Lietavà*) etimonas, taip sakant, ta tikroji reikšmė, kuri pagrįsta žodžio vedimu iš šaknies, buvo "kareivių bûrys, kuopa". Kad **Léitā* (*Lietuvà*, *Lietavà*) iš pradžių buvo karų bûrio, kariaunos pavadinimas, rodo ne tik etimologiniai germanų kalbų atitikmenys, bet ir pačios lietuvių kalbos žodžiai. Dabar galime atsakyti į Klausimą, kuri Lietuvos vardo reikšmė – lietuvių, kaip kilties, taigi etninė, ar tam tikros socialinės grupės – yra pirminė. Lietuviams – kaip etnosui –vardą davė kariaunos pavadinimas. Kariaunos, vadintos **léitā*, **lietuvá* (= slav. *litva*), **lietavá*, buvimas senovės lietuvių visuomenėje laikytinas kultūros, istorijos ir kalbos duomenimis paliudytu faktu.

Galimas daiktas, kad, kaip spėjo A. Salys, priesagos *-uvā/- avā* pridėtos vėliau, kai, žodžiui **léitā* pereinant į *feminina* daiktavardžių klasę, émė bluktis jos kuopinė reikšmė ir todėl kilo reikalas ją paryškinti. Tad pirmapradės formos bûta **léitā* "kariai, palyda, kariauna". Senosios indų, graikų, iš dalies ir germanų kalbų duomenimis remiantis, manoma, kad ide. prokalbėje galūnės *-ā (< *-aH) kuopinės formos buvo vartojamos kaip niekatrosios giminės (*neutrūm*) o kamieno daiktavardžių daugiskaitos lytys. Negana to, kuopinės formos su vienaskaitos formomis buvo supriešinamos ir kirčio vieta¹⁸⁴. Todėl

¹⁸³ K. M ü l e n b a c h a *Latviešu valodas vārdnīca*. Redīģējis, papildinājis, turpinājis J. E n d z e l ī n s 2, Rīgā, 1925–1927, 413, 466.

¹⁸⁴ И л л и ч—С в и т ы ч В. М. *Именная акцентуация в балтийском и славянском, Москва*, 1963, 53–55.

*léitā "kariai, palyda, kariauna" galima traktuoti kaip germ. *litóm "palyda, kariai, kariuomenė" (> s. sl. *lið* neutr.) daugiskaitos formą. Jų kirčio vienos savykis būtų tokis pat, kaip, pvz., s. ind. *cakram* neutr. "vežimo ratas" ir *κύνλα* pl. "ratai". Šaknies balsių kaitos laipsniai priklauso nuo kirčio vienos ir todėl dėsningai pasidalijo: kirčiuota šakninė morfema gavo normalųjį balsių kaitos laipsnį (*leit-*), nekirčiuota – nykstantį (*lit-*).

Taip sakant, senovės lietuviai ir germanai kariauną žymėjo tuo pačiu žodžiu. Negana to, ir vienoje, ir kita je visuomenėje kariauna buvo vadinama vado vardu. Jau minėjome, kad XIII–XIV a. Lietuvoje kunigaikščio ar karo vado vardu buvo vadinamas ir pats kovos būrys: Karijoto *lietuva (=litva), t.y. kariauna, Jaunučio *lietuva, Gerdenio *lietuva, Mindaugo *lietuva... Panašų vaizdą matome ir senovės Skandinavijoje. Kariauną buvo daug, todėl, kad atskirtų, prie *lið* būdavo dedamas vado vardas, pvz., runų įrašuose i *liþi kuþuis* "Guðvēro kariaunoje" i *liþi frekis* "Frøygæiro kariaunoje" (įrašy prasmė yra "žuvo tarnaudamas tokio ir tokio vado kariaunoje")¹⁸⁵.

Be palydos, karių būrio, senovės skandinavų *lið* žymėjo ir valdovo dvaro žmones, tarnus, šeimynikščius. Sagos turi žodį ir vienam palydos nariui vadinti: *liði* masc. "kas palydai priklauso, palydos vyras"¹⁸⁶. Panašiai buvo ir senovės lietuviai visuomenėje. *Léitā ir jo vediniu *leitīai reikšta ginkluota palyda, jos nariai, kariai. Bet tuo pačiu žodžiu *leitīai (> *leičiai*) buvo taip pat vadinami žirgus prižiūrėjė vyrai bei kiti padėjėjai, tarnai. Tai gražiai atspindi lietuviai kalbos žodžiai, patekę į baltarusių kalbą, plg. **лайтъ, лейть** "juodadarbis dvaro žmogus". Iš čia kartu aiškėja ir tas, kad XV–XVI a. teisminiuse aktuose užfiksuotas valdovo žirgų prižiūrėtojų pavadinimas *leičiai* (лайти, лейтеве) kilmės plotme jeina į čia nagrinėjamą šaknies *leit- "eiti, vykti kartu, lydėti" žodžių šeimą.

Liet. *léitā "palyda, karių būrys, kariuomenė", *leituvā "t.p." = s. rus. **литва** "kariauna", *leitavā "palyda, kariai, kariuomenė" su vėliau pridėtomis priesagomis *-uvā/-avā* ir s. isl. *lið* "palydovai, palyda; kariai, kariuomenė", s. frys. *lid* "būrys, palyda" < ide. *litóm, vid. vok. žem. *leide* "palyda, pripažinus keliaujančiojo viršenybę", dab. vok. *Ge-leite* "lydėjimas, ginkluota apsauga, konvojus" < ide. *lait-, istoriškai žiūrint, yra giminiški, bendrašakiniai žodžiai ir sudaro ekskliuzyvinę baltų ir germanų kalbų leksikos izoglosą. Tai karo terminijos žodžiai. Čia reikia pažymeti, kad baltų ir germanų kalbas sieja ir kiti karo dalykus reiškiantys žodžiai, tiksliai sutampantys ne tik reikšme, bet ir kaičienu. Tokie, pavyzdžiu, yra karo ir kariuomenės pavadinimai: liet. *kärias* "karas; kariuomenė; būrys, pulkas", *käris* "kariuomenė, kariuomenės pulkas, īgula, stovykla; karas" (vartojami senuosiuose lietuviai raštuose), lat. *kařs* "karas; kariuomenė", pr. *kargis* "kariuomenė" (paliudyta *kragis* Elb. 410; raidė *g*, matyt, žymi priebalsį *j*) < *kärja- (plg. *caria-woytis* "kariuomenės apžiūra") ir s. vok. *heri* (dabar *Heer* "kariuomenė"), s.

¹⁸⁵ R u p r e c h t A. *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runenschriften*, Göttingen, 1958, 62–66.

¹⁸⁶ B a e t k e W. *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur* 1, 380, 382.

saksų *heri*, s. isl. *herr* masc. "kariuomenė; būrys, liaudis", runų danų *harja*, runų švedų *harija*, got. *harjis* "kariuomenė" < germ. **harja-* < ide. **korio-*. Baltų ir germanų kalbų sutapimas ir šiuo atveju stebinantis, nors tai ir nėra ekskluzyvinė izoglosa. Mat *žo* kamieno žodis paliudytas taip pat keltų ir graikų kalbose: vid. airių *cuire* masc. "būrys, pulkas", galų *corio-* "karys; kariuomenė, gr. *κοίρανος* "karo vadas" < **κορία-*. O kamieno liet. *kāras* "ginkluotas susidūrimas, mūšis, mūšio laukas; kariuomenė (F. Nesselmann ir F. Kuršaičio žodynuose)" ir s. persų *kāra-* "kariuomenė" su pailgintu šaknies vokalizmu, be to, baltų kalbas jungia su iranėnų kalbomis¹⁸⁷. Šią ide. žodžių grupės etimonas nežinomas. V. Mažiulis iškėlė dėmesio vertą mintį, kad balt. **karja-* pirminė reiksme buvo "karių būrio žygis"¹⁸⁸. Pirmiausia tai rodytų dideliu archaiškumu pasižymintys prūsų kalbos duomenys, būtent *karyago* "karo žygis (reise)", priesagos -*agā* vadinos iš balt. **karja-*. Jeigu taip, etimona nagrinėjamų žodžių grupei nesunku rasti pačioje lietuvių kalboje – tai veiksmažodis *kárti* (*kāria*, *kórē*) "keliauti ten ir atgal, pakartotinai eiti, važiuoti" LKŽ V 338, plačiai vartojanamas aukštaičių tarmėse, bet nesvetimas nė žemaičiams. Tik šiame kontekste paaiškėja lat. *kažš* "karas; kariuomenė" loc. sing. formos *karā* prasmė mislingame pasakyme *Kurt* (= *kur tad*) *kažā tik ātri atnācēt!*, nustebimą reiškiančiam "Kaip anksti atėjote!" EH I 590. Tad ir šių karo terminų atsiradimas taip pat būtų pagristas tuo pačiu semiotiniu onomasiologiniu procesu (ide. šaknis **kor(H)-* "(pakartotinai) eiti, vykti, keliauti"), ir semantinis paraleлизmas tarp **leit-* žodžių ir **kor(H)-* žodžių baltų ir germanų kalbose būtų akivaizdus. Tas paraleлизmas – ir tai be svarbu! – pasirodo, siekia gilesnius šiaurės vakarų indoeuropiečių mentaliteto ir kalbos kladus.

Iš germ. **harja-* "kariai, kariuomenė" sau vardą pasidarė viena germanų gentis (ar kiltis), Tacito Harii, Plinijaus Charini¹⁸⁹. Keltų **korjō-* "karių būrys, kariuomenė" jeina taip pat i dvejų keltų genčių pavadinimų sudėti: *Tricorii*, *Petrucorii*, t.y. trys, keturi karių pulkai¹⁹⁰. Iš tikrujų tai ne karinės organizacijos, bet genčių – kaip etnosų – vardai, nes ano meto (pirmaisiais amžiais po Kristaus) visuomenėje karinė jėga dar nebuvo išsiskyrusi iš genties organizacijos¹⁹¹, todėl suprantama, kad karių būrio pavadinimas kartu buvo ir visos genties ar artimai giminingų genčių grupės – kilties – vardas. Šios rūšies procesai ir jų dinamika buvo būdingi ir labiau i rytus gyvenusiems šiaurės vakarų indoeuropiečiams, baltams; čia būta tik to skirtumo, kad tie etnoonomasiologiniai procesai buvo koduojami kita, tačiau sinonimine šakni-

¹⁸⁷ П о к о р н у J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 615–616; D e V r i e s J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 224–225; F r a e n k e l E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 220; M a ž i u l i s V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynai* 2, Vilnius, 1993, 119–121; Т о п о р о в В. Н. *Прусский язык. Словарь (I–K)*, Москва, 1980, 221.

¹⁸⁸ M a ž i u l i s V., Op. cit., 120.

¹⁸⁹ M u c h R. Harii. — *Reallexicon der germanischen Altertumskunde*, hrsg. von J. H o o p s 2, Strassburg, 1913–1915, 450.

¹⁹⁰ D e V r i e s J. Op. cit., 224.

¹⁹¹ L o w m i a n s k i H. *Początki Polski* 1, 236.

mi **leit-* "eiti, vykti kartu, lydēti", ir kaip jų rezultatas kuopiniai bendriniai daiktavardžiai **léitā* (**leituvá*, **leitavá*) "palyda, karių būrys, kariauna" virto kilties vardu **léitā* (**leituvá*, **leitavá*) "lietuviai", plg. Nestoro metraščio **ЛИТВА** "lietuviai".

THE ORIGIN OF LITHUANIA'S NAME

Summary

In attempting to find out the derivation and the primitive meaning of *Lietuvà* "Lithuania" two facts to be considered are fundamental. First, in old Russian chronicles *Litva* (= *Lietuvà*, cf. *Litova* in Nestor's chronicle) often stands for duke's or military leader's retinue, escort of soldiers (*družina*). Second, similar words in similar meanings are found in the Scandinavian and some other Germanic languages: Icel. *læð* "attendants, retinue; army", Old Friesian *lid* "troop, retinue", Middle Low German *leide* "attendants, retinue, suite". From a linguistic point of view, these Germanic words and Lith. *Lietuvà* seem to be cognates.

Originally **leituvá*/**leitavá*/**léitā* "(duke's, nobleman's or military leader's suite, retinue, bodyguard" might have represented a class of collective nouns with the suffix *-uva/-ava*, well attested in contemporary Lithuanian, cf. *bernavà* "company of young men", *brolavà*, *bróluvà* "all brothers and sisters, their wives and husbands as well as their children" etc.